

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Význam pohádek a mýtů v utváření psychiky (očíma rodičů a psychologů)

Vypracovala: Eva Pražáková
Vedoucí práce: prof. PaedDr. Iva Stuchlíková, CSc.

České Budějovice 2014

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce.

Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

25. 6. 2014

Podpis studenta

ABSTRAKT

Bakalářská práce pojednává o pohádkách a významu, který jim přiřkládají rodiče dětí mladšího školního věku a odborníci z řad psychologů a psychologů. Teoretická část vymezuje základní pojmy vztahující se k dané problematice (klasická a moderní pohádka, význam a funkce pohádky, vývoj myšlení a morálky) a dále vymezuje nejdůležitější teorie a přístupy zabývající se pohádkami z hlediska jejich významu či praktického využití (psychoanalýza, analytická psychologie, narativní psychologie). Praktická část je realizována formou kvalitativního výzkumu, stanoveny jsou tyto výzkumné otázky: Jak pohádky ovlivňují dle rodičů a psychologů osobnost, chování a prožívání jedince? Jaký význam ve svém životě přiřkládají psychologové a rodiče pohádkám? Jaký rozdíl vnímají skupiny výzkumného souboru mezi klasickými a moderními pohádkami? Jak pracují psychologové s pohádkovými příběhy v průběhu práce s klientem? Jaké postavení má klasická pohádka v dnešní rodině? Výzkumným souborem je dvanáct respondentů – šest psychologů a šest rodičů dětí mladšího školního věku. Sběr dat byl proveden metodou polostrukturovaného rozhovoru, data jsou dále zpracována metodou otevřeného kódování, které je součástí metodologického aparátu zakotvené teorie. Cílem práce bylo zjistit, jaký význam přiřkládají respondenti pohádkám a jak pohádky ovlivňovaly a ovlivňují jejich vlastní život i životy jejich dětí a klientů. Na základě výzkumného šetření bylo zjištěno, že respondenti přisuzovali zvláštní význam pohádkám zejména v oblasti emocí a morálního vývoje osobnosti, budování postojů a hodnotového zaměření. Důraz také kladli na utváření vztahu mezi vyprávějícím a posluchačem a na potěšení a únik z někdy tíživé reality života. Zároveň však bylo zjištěno, že v některých rodinách dochází k odklonu od klasických pohádek, které jsou nahrazovány moderními příběhy a televizní produkcí.

Klíčová slova: pohádka, klasická pohádka, význam pohádky, utváření psychiky

ABSTRACT

This thesis deals with fairy tales and the significance assigned to them by psychologists, psychotherapists, and parents of primary school children. The theoretical section of this work defines the basic terms related to the presented topic, such as traditional and modern fairy tale, the importance and the functions of fairy tales, or the development of the way of thinking and ethics. Then, it introduces the most important approaches and theories concerned with fairy tales, their significance, and their practical application, such as psychoanalysis, analytical psychology, and narrative psychology. The practical section is a qualitative research comprising the following research questions: How do fairy tales influence the child 's personality and behaviour according to parents and psychologists? What role do fairy tales play in the parents' and psychologists' lives? Are there any differences between traditional and modern fairy tales? How do psychologists work with fairy tales during their therapy sessions? What position does a traditional fairy tale have in a contemporary family? Twelve respondents, six psychologists and six parents of primary school children, were interviewed in the research. The data were collected by semi-structured interview and further processed by initial coding. The aim of the thesis was find out what importance is assigned to fairy tales by the respondents and how fairy tales have influenced the respondents' lives and the lives of their children and clients. The respondents attached great importance to fairy tales in the field of emotions, moral development of children's personality, and formation of their system of values. Then, they put emphasis on formation of the relationship between the story-teller and the listener, and also on joy and escape from sometimes difficult reality. At the same time, however, it was found out that in some families, traditional fairy tales are replaced by modern stories and television production.

Keywords: fairy tale, traditional fairy tale, importance of fairy tales, personality forming

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své práce, paní prof. PaedDr. Ivě Stuchlíkové, CSc. za odborné vedení práce a cenné rady, trpělivost a čas, které mi věnovala. Dále děkuji všem respondentům za jejich ochotu a otevřenost, se kterou se účastnili mého výzkumného šetření.

OBSAH

ÚVOD.....	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Vymezení základních pojmů.....	9
1.1 Pohádka.....	9
1.1.1 Klasická pohádka	10
1.1.2 Moderní pohádka.....	10
1.2 Mýtus	11
1.3 Psychika.....	12
1.4 Význam a funkce pohádek v dětském věku	12
2 Vybrané vývojové charakteristiky dětského věku.....	15
2.1 Jean Piaget a vývoj myšlení.....	15
2.2 Analýza morálního úsudku dítěte - Jean Piaget	16
2.3 Lawrence Kohlberg a jeho stadia morálního vývoje	17
3 Pohádky z pohledu různých psychologických směrů	18
3.1 Psychoanalýza	19
3.2 Jungova psychologie a archetypy.....	20
3.3 Narativní psychologie.....	22
4 Interpretace a význam pohádek z hlediska různých směrů	24
4.1 Motivy v pohádkách z hlediska psychoanalytické teorie	24
4.1.1 Princip slasti versus princip reality	24
4.1.2 Rozštěpení osob	24
4.1.3 Sjednocení podvojně přirozenosti a dosažení integrace	25
4.1.4 Oidipské konflikty.....	26
4.1.5 Dosažení autonomie	27
4.1.6 Téma separační úzkosti.....	27
4.1.7 Důsledky zloby a zbrklých přání	28
4.1.8 Motiv porážky a neúspěchu	28
4.2 Archetypy v pohádkách a moderní jungiánský výklad	28
4.2.1 Analytická metoda interpretace pohádek	28
4.2.2 Archetypy v pohádkách a mýtech.....	30
4.3 Narativní psychoterapie.....	33
5 Jak pohádka působí.....	35

5.1	Nevědomost a opakování	35
5.2	Dětská fantazie.....	35
5.3	Identifikace.....	36
5.4	Svoboda.....	36
6	Kdy a jak číst pohádky	37
6.1	Věk dítěte	37
6.2	Výběr pohádky	37
6.3	Zdržení se interpretací	38
6.4	Předávání pohádky jako mezilidská událost	38
6.5	Dětství bez pohádek.....	39
7	Pohádky v dospělosti	40
II. PRAKTICKÁ ČÁST		42
1	Cíl práce a výzkumné otázky	42
1.1	Cíl práce.....	42
1.2	Výzkumné otázky	42
2	Metodologický rámec a metody výzkumu	43
2.1	Kvalitativní výzkum.....	43
2.2	Výzkumný design - zakotvená teorie	44
2.3	Metoda získávání dat - polostrukturovaný rozhovor.....	45
2.4	Zpracování dat.....	45
2.5	Etické otázky	46
3	Charakteristika výzkumného souboru	46
4	Výsledky analýzy dat	48
5	Výsledky výzkumu	55
6	Diskuse	59
7	Závěr.....	61
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY		62
SEZNAM TABULEK		64

ÚVOD

„Jako anděl strážný doprovázejí pohádky člověka, když vyjde z domova do života.“

Bratři Grimmové

Pohádky a mýtická vyprávění provázejí lidstvo od nepaměti. Odpovídají na věčné otázky po smyslu života a bytí. Jaký je svět? Jak v něm mám žít? Jak mohu být sám sebou? Co je správné? Vedle filosofie a náboženství představují pohádky a mýty specifickou odpověď na tyto zásadní životní otázky. Pomáhají člověku nalézt sebe sama a své místo ve světě a porozumět vlastním pocitům a tužbám. Podněcují lidskou obrazotvornost a představivost a odkazují k vyšším mravním ideálům a transcendenci. Obzvláště v dnešním vědecko-průmyslovém světě, kdy narůstá v člověku pocit odcizení, osamocení a vykořenění, bychom se měli obracet více ke svým kořenům a lidové moudrosti, která je obsažena v pohádkách, mýtech a jiných formách lidové tvorby. Tyto příběhy představují hlubokou studnici lidské moudrosti a zkušenosti a poskytují člověku útěchu a potřebnou radu či pomoc při překonávání mnohých úskalí, která člověka provázejí v průběhu života.

Cílem této práce je osvětlit a přiblížit význam pohádkových vyprávění v životě člověka. Snaží se připomenout nezastupitelnou úlohu pohádek při vývoji a utváření osobnosti jednotlivce. V dřívějších dobách byly pohádky a podobné příběhy nedílnou součástí lidského světa. Pomáhaly dětem (ale i dospělým) na nelehké cestě životem. V dnešní době však dochází k určitému odklonu od klasických pohádek. Ty jsou nahrazovány moderními příběhy a televizními pořady. Otázkou je, zda však tyto příběhy oslovují dětskou duši tak, jako to umí právě tradiční pohádky. Tento odklon od tradičních pohádek a jejich nedocení a zároveň mé vlastní přesvědčení o jejich důležitosti a významu bylo důvodem volby tohoto tématu pro vypracování bakalářské práce.

Práce je zaměřena především na význam pohádek v životě jedince. Podobnou funkci jako pohádky plní i další prvky lidové tvorby, zejména mýty, popř. bajky. Jejich význam je v mnohém stejný jako význam pohádek, ale zároveň se v mnohém odlišují. Mýtická vyprávění sama o sobě představují velmi obsáhlé téma, proto jsou v této práci zmíněna pouze okrajově, spíše pro upřesnění a pochopení specifičnosti pohádek.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení základních pojmů

1.1 Pohádka

Definice pohádky existuje celá řada. Za všechny uveďme následující: „Pohádka je žánr lidové slovesnosti, prozaický výpravny žánr se smyšleným dějem a hlavním hrdinou, který představuje dobro, moudrost, poctivost, pracovitost, chytrost i sílu a další kladné lidské vlastnosti a ideály. Hrdina prochází těžkými zkouškami, ve kterých vždy zvítězí a nakonec ho čeká odměna. Pohádky se dělí na fantastické, kouzelné, legendární, novelistické a umělé.“ (Karpatský, 2001).

„Pohádka, řidčeji báchorka, je prozaický žánr lidové slovesnosti, jehož vyprávění podává objektivní realitu jako nadpřirozenou s naivní samozřejmostí, jakoby vše bylo skutečné; přes svoji fiktivnost tak zpravidla postihuje některé základní lidské touhy, etické normy a obecné životní pravdy. Na rozdíl od pověsti se poetický výmysl v pohádkách netýká žádné konkrétní historické události, takže čas, místo děje, charaktery a sociální prostředí se v pohádkách určují jen rámcově, stereotypně (byl jednou jeden král..., za sedmerými horami...) a sémantické těžiště je v napětí ze sledu konkrétně daných problémů, v nichž se hrdina ocitá a které zdařile řeší.... Pohádkový styl je omezen na okruh standardizovaných prostředků, umožňujících plynulost vypravěčské improvizace a plnicích často původně symbolicko-magické funkce: ustálené vstupní a závěrečné formule, ustálené přirovnání a přívlastky, trojitě opakování, odbočky. Fikce může být v pohádkách zastoupena v několikerém stupni a rovněž v různém materiálu, což se promítá i do žánrové diferenciacie pohádky. Pravzorem jsou pohádky kouzelné (fantastické), nejstarodávnejší i nejpočetnejší, pramenící v původní živé jednotě reálného a fantaskního, lidského a přírodního prvku, v magických obřadech, rodových mýtech, v animismu a totemismu prvobytně pospolné společnosti. Osnovou je vždy vítězství dobra nad zlem, slabšího nad silnějším (O dvanácti měsíčkách). Ve zvířecích pohádkách (např. O kohoutkovi a slepičce) vystupují jako hlavní nositelé děje zvířata – na rozdíl od kouzelnických, kde plní jen vedlejší role. Jednají jako lidé, ztělesňují mnohde abstraktní lidské vlastnosti (liška – lstivost) ... Pohádky legendární staví děj na naivně vykreslených biblických postavách (sv.

Petr) ... nejmladší vrstvy tvoří pohádky novelistické (blízké renesanční novele), které fiktivnost potlačují na minimum, volí za nositele děje prostého člověka z lidu a zdůrazňují sociální náplň.“ (Vlašín a kol., 1977).

1.1.1 Klasická pohádka

Klasickými se rozumí takové pohádky, které prokázaly svou životnost v nadčasové dimenzi. Tyto pohádky vychází ze všeobecně lidské zkušenosti, z lidové umělecké tvořivosti, folklóru. Máme pocit, že zde byly odjakživa. Takovou pohádkou je např. Popelka, Červená Karkulka či Perníková chaloupka.

Nadčasovou se taková pohádka stává z mnoha důvodů. Mezi nejdůležitější patří, že odpovídá na některé základní psychické potřeby rozvíjejících se dětí, které jsou ve své podstatě stále stejné, neovlivněné dobou. Takovými zkušenostmi je např. vztah k sourozencům nebo vztah k rodičům. Dalšími takovými potřebami je potřeba lásky, důvěry ve svět, zvládnutí strachu. Klasické pohádky poskytují dítěti základní orientaci ve světě, ve vztazích s ostatními lidmi i v sobě samém. Obsahují důležité morální poselství, dotýkají se mravního univerza lidského pobytu ve světě a ve srozumitelných obrazech dětem předkládají etické hodnoty dobra a zla.

Klasické pohádky poskytují výchovné prvky, které citlivě rezonují s životními událostmi a problémy, které dítě musí pro svůj zdárný vývoj vyřešit. Činí tak prostřednictvím konkrétních obrazů a symbolů, které jsou pro dítě srozumitelné jasnou emocionalitou, obrazností, synkretismem a symbolismem.

Zároveň mají klasické pohádky jakousi zázračnou moc – poskytují zábavu a napětí, zároveň podněcují zvědavost, představivost a imaginaci. Pomáhají dětem v rovině rozvoje citového prožívání, vnášejí řád do emocionálních bouří, afektů i úzkostí, plní funkci jakési katarze citového prožívání dítěte (Černoušek, 1990).

1.1.2 Moderní pohádka

Moderní pohádky nejsou tak naléhavé a jasné jako pohádky klasické. Neobsahují podstatné konfrontace s významnými životními problémy v průběhu psychického vývoje. Chybí jim univerzálnost, nadčasovost a zřetelnost klasických pohádek. Jen zřídka v nich můžeme objevit prvky klasických pohádek jako je nehynoucí naděje, přímočarý optimismus a

nezbytnost setkávat se v životě s překážkami a překonávat je. Věčná témata psychického vývoje jsou v moderních pohádkách vytěsněna, není v nich zdaleka tak jasně rozlišeno dobro a zlo, nekladou mravní nároky na své posluchače, neposkytují obrazy univerzálních témat, se kterými se jedinec potýká v průběhu života. Svým způsobem jsou tyto pohádky amorální, neříkají nám nic o vývoji mravního vědomí a smyslu (Černoušek, 1990).

1.2 Mýtus

Existuje celá řada definic mýtu. Jedna z mnoha říká, že „mýtus je útvar vypovídající o historii bohů, vzniku a povaze světa, člověka a i o jiných přírodních a sociálních reáliích. Svou stavbou představuje mýtus složitý celek, obsahující vedle prvků sakrálních i zárodky pozdějších věd, filozofie, etiky, umění, práva a ideologie... základní funkcí mýtu je zprostředkovat sociálně závazný výklad světa uvnitř dané kultury, vytvořit v ní model chování pro různé oblasti lidské aktivity a tak zajišťovat stabilitu kultury, kterou mýtus zprostředkovává.“ (Slovník literární teorie, Vlašín Š. a kol. ČSAV, 1977).

Campbell (2000) ve své knize Mýty uvádí, že stáří mytologie se shoduje se stářím lidstva a že život a zkušenosti člověka byly od počátku ovlivněny mytologií. Říká, že „základní témata mytologického myšlení jsou konstantní a univerzální nejen po celou historii, ale i v rámci veškerého osídlení planety.. Z mýtů vzešly morální systémy všech společností, mýty byly prohlášeny za náboženství.“ Zdůrazňuje, že vznik a potřeba mýtů byla dána dvěma existenciálními podmínkami – vědomím lidské smrtelnosti a nutností trvání sociálního řádu. Úkolem mýtů je přivést nezralou duši do stavu zralosti a tak ji připravit na těžkosti života a osudu (Campbell, 2000).

Z hlediska působení na utváření psychiky a potažmo celého života člověka tedy mýty odkazují k původu a smyslu světa a společenských ideálů, kterými by se člověk měl řídit. Podobně jako pohádky symbolicky vyjadřují vnitřní konflikt, avšak na rozdíl od pohádek odkazují velmi jasně a přímočaře k jeho řešení. Poskytují jakýsi ideální vzor - hrdina v mýtech je velmi často předkládán jako někdo, koho je vhodné či přímo žádoucí napodobovat ve vlastním životě. Klade na obyčejné smrtelníky neustálé požadavky, které je však velmi těžké (ne-li nemožné) naplnit.

Z psychoanalytického hlediska lze říci, že mýtus je významný a užitečný při utváření superega, nikoliv celé osobnosti. Ukazuje ideální osobnost, která koná na základě

požadavků Nadjá. Je pro něj typické, že obsahuje požadavky Superega, které jsou v konfliktu s naší pudovou podstatou – Id. Oproti tomu pohádky zobrazují celistvost Já, které je svolné s přiměřeným uspokojením pudových přání našeho Ono. Mýty představují znamenité vzory pro vývoj Superega, ale jejich požadavky jsou příliš tvrdé a dítě od prvních pokusů o dosažení celistvosti spíše odradí. Obyčejný smrtelník není schopen dostat požadavkům bohů (superega) a vždy pyká za své selhání – dokonce i v případě, že si jej není vědom či se snažil selhání předejít (např. mýtus o Oidipovi). Tato odlišnost má na svědomí příkrý rozdíl mezi pronikavým pesimismem mýtů a bytostným optimismem pohádek (Bettelheim, 2000).

1.3 Psychika

Pojem psychika (někdy označovaná jako mysl) je základním a neobecnějším psychologickým pojmem. Je odvozen z řeckého slova *psýché* – duše.

A. Plháková (2003, s. 43) jej definuje jako „souhrn duševních dějů během celého lidského života“. Dle některých psychologů nejsou všechny tyto děje uvědomovány a jsou součástí tzv. nevědomí. Uvědomované psychické zážitky jsou označovány jako prožívání, jakékoliv vnější projevy a tělesné aktivity jako chování. Chování je projevem psychického dění, avšak zároveň jej také zpětně ovlivňuje a determinuje (Plháková, 2003).

1.4 Význam a funkce pohádek v dětském věku

Pohádka patří neodlučitelně k dětskému věku. O jejím významu a důležitosti pro vývoj dítěte hovoří celá řada autorů a publikací, které zdůrazňují výchovný, vzdělávací, poznávací i terapeutický význam pohádek.

P. Říčan (2004, s. 132) např. uvádí, že „naslouchání pohádce má pro dítě podobný citový (hojivý) význam jako hra“. Skrze pohádku se dítě může vyrovnávat se strachy a konflikty, které prožívá a které jsou promítnuty do bezpečné vzdálenosti pohádkového „bylo – nebylo“. Kromě toho vyzdvihuje funkci pohádky jako prostředku přejímání nejstaršího dědictví vlastní kultury a historie včetně jejich problematických a temných prvků (Říčan, 2004).

Podle M. Vágnerové (2012, s. 190) pohádky „přispívají k vymezení dětské identity, uspokojují potřebu ztotožnění s hrdinou, což je často postava, která má podobné problémy

a umožní tak dítěti, aby se akceptovalo i se svými negativními pocity, vlastnostmi a projevy“. Vyzdvihuje význam pohádky jako prostředku uspokojení potřeby naděje, čehož pohádka dosahuje svým vždy šťastným koncem. Dále zmiňuje, že pohádky pomáhají dětem pochopit fungování skutečného světa prostřednictvím zjednodušeného pohádkového děje, který je pro dítě jasný a srozumitelný, má danou strukturu a řád a tím se jeví jako bezpečný (Vágnerová, 2012).

Obzvláštní význam pohádkám přikládá B. Strašíková (2000). Zdůrazňuje jejich vliv pro citový a mravní vývoj dítěte a uvádí, že vítězství dobra nad zlem v pohádkách umožňuje dětem věřit v dobro i v jejich vlastním životě a učí je tak trpělivosti, vytrvalosti a cílevědomosti. Pohádky „uvádějí děti do říše fantazie, dopomáhají jim k utváření jejich postojů, formují jejich pohled na svět, jejich mravní citění a volní vlastnosti“. (Strašíková, 2000, s. 48).

O důležitosti psychické (pocit lásky a porozumění) i fyzické (např. držení za ruku) blízkosti při vyprávění pohádky hovoří V. Mertin (2004). Zdůrazňuje, že podobnou funkci má vyprávění jakýchkoliv příběhů, avšak pohádka je specifická svým zjednodušením postav i situací na dobré a zlé, možností identifikace s hrdinou i vždy šťastným koncem. Taktéž zmiňuje potřebnost a důležitost opakovaných vyprávění pro učení dítěte.

M. Černoušek (1990) považuje za základní funkci pohádek „vnést smysl a řád do dětem původně nesrozumitelného, skoro chaotického světa, do světa, jemuž děti, obzvláště v době předškolní, nemohou plně rozumět...Pohádka svou jednoduchou fabulí, jasnou polarizací dobra a zla, pochopitelnými zápletkami a krásou jazyka předvádí chaotický a nesrozumitelný svět před vyvíjející se dětskou duší ve srozumitelných obrazech. To je asi ta nejdůležitější funkce pohádky: strukturovat skutečnost. Promluvit jazykem, jemuž budou děti rozumět.“ (Černoušek, 1990, s. 9).

O významu pohádky z hlediska pochopení složitosti světa hovoří i B. Bettelheim (2000). Uvádí, že pohádka pomáhá dítěti vnášet řád do chaosu. Dítě žije ve změti protichůdných pocitů. Pohádka „navrhuje oddělit nesourodé a matoucí stránky zkušenosti jednu od druhé, rozdělit je na protiklady a promítnou je do různých postav“ (Bettelheim, 2000, s. 75). Postavy a události v pohádkách stejně jako v mýtech popisují niterné konflikty, ale na rozdíl od mýtů naznačují jejich řešení velmi jemně, nenápadně. Pohádka promlouvá

jednoduchým způsobem a na posluchače neklade žádné požadavky. Cílem pohádky není poskytnout návod, jak se má člověk správně chovat. Pohádka nepopisuje reálný svět ani neradí, co má člověk dělat. Posluchač se tak necítí nucen jednat určitým způsobem a nepřipadá si vůči hlavní postavě méněcenný. Pohádka uklidňuje, dává naději do budoucnosti a slibuje šťastný konec. Její léčivá síla spočívá v tom, že v ní člověk nachází to, co je důležité pro něj samotného a nalézá tak svá vlastní řešení týkající se jeho vnitřního konfliktu v daném okamžiku života. Pohádka nabízí pro řešení problémů fantazijní symbolické obrazy, ale předkládané problémy jsou docela obyčejné, např. žárlivost a ústrky od sourozenců jako Popelka (Bettelheim, 2000).

Pohádka dává dítěti naději a smysl života, což je další důležitý moment při utváření jeho osobnosti. Malé dítě neustále naráží na svou nedokonalost a neschopnost. Uvědomuje si, že samo o sobě dokáže velmi málo. Pohádky pomáhají dítěti překonat tyto pocity a posilují jeho vědomí, že i malé věci mohou mít velký význam a vést k zásadním a důležitým věcem. V pohádkách se často ten nejhoupější stane králem (*Hloupý Honza*), ošklivý krásným (*Ošklivé káčátko*) a malý skutek dobroty vede k velkým věcem (*Zlatá husa*). Víra v tyto možnosti pomáhá dětem snášet zklamání a vede k důvěře v sebe sama. Pohádky mu sdělují, že úspěšný a dobrý život je i přes nepřízeň osudu dosažitelný, ale pouze tehdy, nenechá-li se člověk odradit od nebezpečných bojů, bez nichž plné identity nelze dosáhnout. Pohádkové příběhy dítěti slibují, že odváží-li se pustit do tohoto hrůzyplného a úporného hledání, přijdou mu na pomoc dobrotivé síly a ono uspěje. Zároveň varují, že příliš bojácní a omezení, kteří toto hledání sebe sama nepodstoupí, se budou muset smířit s jednotvárným životem, ne-li ještě horším osudem (Bettelheim, 2000).

Na základě dostupné literatury lze tedy vyvodit následující významy či funkce pohádky:

- Vnášení řádu do chaosu, strukturace zkušenosti, pochopení světa
- Emocionální podpora, katarze, úleva, přijetí sebe sama
- Zprostředkování morálních principů, rozvoj mravního vědomí
- Rozvoj kognitivních procesů, učení, fantazie a kreativity
- Zprostředkování naděje, smyslu života, důvěry a životního optimismu

Z uvedeného vyplývá, že o významu pohádek pro dítě nelze pochybovat. Proč však pohádky oslovují zejména dětskou duši? Jakými mechanismy tak činí? Jak lze na pohádky

nahlížet z různých psychologických směrů? Těmito otázkami se zabývá další část této práce.

2 Vybrané vývojové charakteristiky dětského věku

Pohádky mluví k dětem určitým specifickým způsobem vzhledem k jejich vývojové úrovni. Pochopení významu pohádek a jejich obliby u dětí tak souvisí s pochopením vývojových zákonitostí a odlišností dětí ve věku, kdy jsou pro ně pohádky nejdůležitější – tj. ve věku předškolním a mladším školním. V tomto smyslu je důležitý zejména vývoj dětského myšlení a morálního vědomí.

2.1 Jean Piaget a vývoj myšlení

J. Piaget (1999) rozlišil čtyři hlavní etapy vývoje myšlení, které následují po období vývoje senzomotorické inteligence:

1. období symbolického a předpojmového myšlení (2-4 roky) – začíná s nástupem řeči, je založeno na symbolické funkci jazyka, která umožňuje představovat si skutečnost prostřednictvím symbolů odlišných od označovaných jevů, dítě spojuje předpojmy s prvními slovními znaky

2. období předoperačního názorného myšlení (4 - 7/8 let) – jeho základem jsou činnosti prováděné v představách, avšak nevytváří se ještě pojmy ani logické operace

3. období konkrétních operací (7/8 – 11/12 let) – názorné představy se mění v operační soustavy, dítě přemýšlí v konkrétních pojmech vázaných na konkrétní činnost a jednání, realitu vnímá v souvislostech a vzájemných vztazích (např. zvratnost jevů)

4. období formálních operací (od 11/12 let) – hypoteticko-deduktivní usuzování založené na reflektování myšlenkových operací, myšlení je logické, probíhá i v abstraktních pojmech, je nezávislé na přítomnosti (Piaget, 1999)

Součástí předoperačního stádia je egocentrické a magické myšlení. Magické myšlení je typické pro děti určitého věku (do sedmi let), avšak někdy se objevuje i v dospělosti, zejména v náročných situacích, kdy má člověk snížené možnosti ovlivňovat průběh událostí. Běžně se dodnes vyskytuje u přírodně žijících národů. Magické myšlení bývá

někdy označováno také jako mýtické. Představuje fylogeneticky původní formu lidského myšlení a vyznačuje se několika podstatnými znaky, zejména alogičností, akauzalitou a antropomorfizací (Nakonečný, 1998).

Spolu s animismem jsou tyto znaky typické taktéž pro pohádky, které jsou právě proto tak blízké dětskému způsobu myšlení a vnímání reality. V pohádce i neživé má duši a vůli, skály mluví, zvíře se mění v člověka, neživé ožívá a svět se hemží různými bytostmi, které jsou přátelské či nepřátelské. Dítě vnímá prostřednictvím smyslů a vše, co prožívá, vztahuje magickým způsobem na sebe.

V souvislosti s tím zmiňuje J. Prekopová (2008), že dnešní děti jsou výrazně ochuzené o takovéto prožívání, protože jsou nuceny předčasně opustit magický svět z důvodu přílišné rozumové výchovy a orientace na vnější věci, např. techniku.

2.2 Analýza morálního úsudku dítěte - Jean Piaget

Jean Piaget proslul zejména svou teorií kognitivního vývoje, velký význam však má i jeho teorie morálního vývoje. Obě teorie spolu úzce souvisí – ke změnám v úrovni morálního usuzování dochází v průběhu toho, jak děti procházejí různými stádii kognitivního vývoje. Vývoj morálky tedy souvisí s vývojem myšlení.

J. Piaget vymezil dvě široká stadia morálního vývoje – stadium heteronomní morálky a stadium autonomní morálky. Pro mladší děti je typické stadium heteronomní morálky, kdy je jejich chování závislé na vnější regulaci. Starší děti (11-12 let) přecházejí do stadia zvnitřnění morálních norem, tedy stadia autonomní morálky (cit. dle Vacek, 2008).

Ke zkoumání morálního vývoje dětí, zejména jeho heteronomní fáze, použil Piaget pozorování dětské hry (s následným rozhovorem) a tzv. mikropříběhy, ve kterých se dětské postavy chovají v rozporu s pravidly a z neobratnosti něco rozbily, dopustily se krádeže nebo lži. Na základě těchto mikropříběhů a odpovědí dětí demonstruje Piaget různá stadia a rozdíly v morálním usuzování dětí. Jeho mikropříběhy v různých verzích nacházejí uplatnění i v dnešní době nejenom v potvrzení jeho rozlišení autonomní a heteronomní fáze morálního vývoje dítěte, ale zejména v možnosti pedagogického a výchovného působení na děti, kdy rozhovory nad příběhy mohou výrazně napomoci rozvoji a utváření

morálního vědomí a usuzování dítěte (cit. dle Vacek, 2008) I zde pak mají pohádky své nezastupitelné místo.

2.3 Lawrence Kohlberg a jeho stadia morálního vývoje

L. Kohlberg je spolu s J. Piagetem považován za hlavního představitele psychologie morálky. Ve své teorii vychází z předpokladu, že lidské myšlení prochází určitými fázemi vývoje a souběžně s myšlením jedinec dozrává i morálně. Rozlišil šest stádií morálního vývoje, která jsou zařazena do tří úrovní:

- *prekonvenční morálka* (Piagetovo předoperační stadium myšlení) – 2-7 let
 1. zaměření na trest a poslušnost – chování je řízeno snahou vyhnout se trestu, výrazný egocentrismus, poslušnost pro poslušnost
 2. individualistická účelovost a výměna – „správné“ je to, co je dobré pro dítě, jednáním jsou uspokojovány vlastní zájmy a potřeby, přetrvává egocentrismus, ale s prvky vzájemnosti

- *konvenční morálka* (Piagetovo stadium konkrétních myšlenkových operací) – 7-11 let
 3. vzájemné interpersonální požadavky, vztahy a konformita – dítě se snaží plnit požadavky starší generace, potřeba být dobrým člověkem, orientace na sociální shodu a dohodu, přizpůsobivost
 4. společenské uspořádání a svědomí (řád a zákon) – morální zásady se zobecňují, utváří se smysl pro povinnost vůči autoritě a vůči uchování existujícího společenského pořádku

- *postkonvenční morálka* (Piagetovo stadium formálních myšlenkových operací) – přibližně od 12 let výše
 5. společenská úmluva a respektování práv jednotlivce – smysl pro povinnost stále silný, ale důležitějším se stává smysl pro spravedlnost a zákonnost, pravidla jsou vnímána jako něco, co je někdy žádoucí změnit
 6. univerzální etické zásady – morální zásady jsou spojovány do uspořádané filosofie, morální rozhodnutí berou v úvahu všechny podstatné okolnosti (Fontana, 1997)

L. Kohlberg vytvořil ke zkoumání a měření morální úrovně celý soubor znepokojivých morálních dilemat v podobě příběhů s dětskými hrdiny, které předkládal dětem a sledoval způsob jejich zpracování a dokončení, přičemž klade důraz na způsob uvažování, nikoli na samotné řešení.

L. Kohlberg (stejně jako J. Piaget) zdůrazňuje, že vývoj morálního vědomí je individuální a tak i tempo a dosažení konkrétních stádií je u jednotlivců odlišné. Velký vliv zde mají kulturní činitelé (především u stádií 5 a 6) a samozřejmě učení a příležitosti (cit. dle Fontana, 1997).

Pohádky, jako součást našeho kulturního dědictví, představují možnost a cestu, jak zprostředkovat dítěti různá morální dilemata a situace vyžadující hlubší vhled a porozumění související s etickým uvažováním. Pohádky ukazují dobro a zlo velmi jasně, ale kromě tohoto zásadního rozlišení dobrého a špatného ukazují také situace související s méně jednoznačnými morálně podloženými volbami. Podporují tak v dítěti schopnost rozhodování, volby a odpovědnosti.

3 Pohádky z pohledu různých psychologických směrů

Existuje nespočet různých interpretací a pohledů na pohádková vyprávění. Lze je zkoumat jako umělecké dílo a zajímat se o jejich literární hodnotu. Lze je sledovat z pohledu etnografického či kulturně antropologického a sledovat v nich modely chování, sociální organizaci a zvyky v jednotlivých lidských kulturách a společnostech. Z pohledu religionistiky najdeme v pohádkách celou řadu náboženských motivů stejně jako některé biblické příběhy jsou svou povahou jako pohádky. Filozofie etiky a morálky zdůrazňuje významnou úlohu a přínos pohádek v morální výchově a mravním vývoji jedince. Pro lingvistické vědy jsou pohádky zdrojem informací o vývoji jazyka. Pohádky lze studovat z hlediska morfologického – velmi pečlivou strukturální analýzu pohádek podal např. V. J. Propp (1958) ve svém díle *Morfologie pohádky*, kde předkládá typologii jednajících postav odvozenou z funkce těchto postav v pohádkovém příběhu.

Tato práce se však zabývá psychologickým významem pohádek. I zde existuje řada teoretických východisek, ze kterých je na pohádky nahlíženo. Různé psychologické či psychoterapeutické směry se zabývají pohádkami z hlediska jejich obsahu, postav i

motivů. Pohádky jsou tak vykládány na základě modelů či struktury osobnosti dané teorie a jako takové mohou být následně využívány v terapeutické práci s klienty. Za základní lze v tomto směru považovat hlubinné psychodynamické směry reprezentované psychoanalytickou teorií a Jungovou analytickou psychologií. Obě tyto teorie zdůrazňují roli nevědomí v psychice člověka a právě pohádky, (stejně jako mýty) k nám promlouvají prostřednictvím symbolů i na úrovni nevědomí. Dalším takovým teoretickým východiskem je současný přístup narativní psychologie zdůrazňující princip příběhovosti, sociální konstrukcionismus a narativní metaforu.

3.1 Psychoanalýza

Psychoanalýza Sigmunda Freuda představuje velmi široký a ucelený systém, avšak vzhledem k cíli této práce zde zmíním pouze některé zásadní momenty související s výkladem a pochopením pohádek.

Pro pochopení pohádky z hlediska psychoanalytické teorie je nejdůležitější tzv. strukturální a topografický model psychiky. V rámci tohoto modelu S. Freud rozlišil složky id (Ono), ego (Já) a superego (Nadjá). Já představuje vědomou a předvědomou vrstvu psychiky, ve které je obsaženo vnímání, vědomí, pozornost, aktuální paměť, myšlení. Je racionální a řídí se principem reality. Id obsahuje ostatní obsahy psychiky, především nevědomé dynamické síly, pudy, skrytá přání a potřeby. Je iracionální a řídí se principem slasti. Id společně s egem energetizuje lidské jednání. Mezi složkami id a ego jsou mnohostranné vztahy, avšak ty jsou často přerušeny řadou obranných mechanismů (např. projekce, identifikace). Nad oběma těmito složkami pak stojí superego (Nadjá). Vnímáme jej např. jako svědomí, pocit viny, mravní zákaz, stud či hanbu. Kontroluje nejen naše činy, ale také naše fantazie. Částečně je totožné s egem, ale jeho značná část je taktéž nevědomá a vychází z pudů id. Superego vzniká dlouhým procesem identifikací s rodiči a jinými vzory, které nám společnost předkládá právě např. v pohádkách, mýtech či náboženských vzorech (Drapela, 2011).

Dalším důležitým termínem psychoanalýzy odrážejícím se často v pohádkových vyprávěních je oidipovský komplex. Jedná se o složitý duševní pochod založený na vztahu dítěte k rodiči opačného pohlaví. Vzniká v předškolním věku a v různé intenzitě provází jedince až do dospělosti. Malé dítě touží mít rodiče opačného pohlaví pouze pro sebe a

rodič stejného pohlaví se stává překážkou v uskutečnění tohoto přání. Následkem toho dítě prožívá pocit viny, strachu a očekávání trestu. Tento intenzivně prožívaný pocit je v mladším školním věku vytěsněn do předvědomí a znovu ožívá v pubertálním věku. Představuje směsici zkušeností s otcem, matkou, sourozenci i ostatními osobami. Při úspěšném zpracování tohoto konfliktu chlapec postupně přejímá maskulinní vzory a ideály zprostředkované zprvu nenáviděným otcem, stejně jako dívka převezme femininní vzory a roli mateřství od své matky, kterou vnímala jako sokyni (Černoušek, 1996).

V pohádkách se dále pracuje s mechanismy projekce a identifikace. Projekci Freud popsal jako obranný mechanismus ega, který spočívá v připisování vlastních negativních vlastností, postojů a myšlenek jiným osobám. Identifikaci chápe jako internalizační proces formování ega, kdy se určitá část objektu stává součástí identity jedince.

3.2 Jungova psychologie a archetypy

C. G. Jung (1993) rozlišil v rámci struktury psýché složku vědomou a nevědomou. Nevědomá psýché je tvořena dvěma obsahy – osobním nevědomím (tj. podvědomá psýché tvořena materiálem osobního původu) a kolektivním nevědomím. Kolektivní nevědomí tvoří obsahy subjektivně neznámého původu, které nelze popsat jako individuálně získané. C. G. Jung (1993, s. 49) říká: „Tyto obsahy mají jednu význačnou zvláštnost, a tou je jejich mytologický charakter. Je tomu tak, jako by patřily ke vzoru, který není vlastní žádné jednotlivé psýché nebo osobě, ale spíše vzoru, který je vlastní lidstvu obecně... a proto mají kolektivní povahu.“

V nejhlubší vrstvě nevědomí již tedy člověk není rozlišitelný jedinec, ale jeho individuální psýché se noří do kolektivní psýché, do nevědomí lidstva, kde jsme všichni stejní, jsme jedno. V této kolektivní úrovni existuje celistvost, která nemůže být rozdělena. Jung je přesvědčen, že vše, co je obsahem individuálního nevědomí se může potencionálně stát vědomým, avšak nejzákladnější jádro – archetypická psýché – se nikdy vědomou stát nemůže. Obsahy kolektivního vědomí nejsou předmětem nějakého úmyslu a nejsou ovladatelné vůlí (Jung, 1993).

Tyto kolektivní vzory nazval Jung archetypy. Archetyp chápe jako určité seskupení, obsah archaického, neosobního charakteru, který obsahuje jak ve formě, tak ve významu mytologické motivy. Tyto mytologické motivy se pak objevují v čisté formě v pohádkách,

mýtech a legendách. Mezi takové známé motivy patří postava hrdiny, vykupitele, draka, obludy pohlcující hrdinu apod. (Jung, 1993).

Marie Louise von Franz, mnohaletá žačka C. J. Junga píše, že „pohádky jsou nejčistším a nejjednodušším výrazem kolektivně nevědomých psychických procesů ... zobrazují archetypy v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě ... v tomto čistém tvaru archetypové obrazy poskytují nejlepší návod k porozumění procesům, které se odehrávají v kolektivní psyché“. (Franz, 1998, s. 15) Zdůrazňuje, že v mýtech a podobných legendách jsou původní vzorce lidské psyché překryty dalším kulturním materiálem, zatímco v pohádkách tomu tak není a základní vzorce psyché jsou v nich vidět jasněji.

Opouštění a pozapomenutí těchto archetypických obsahů souvisí s rozvojem Já. Procesem zvědomování dítě postupně ztrácí kontakt s obsahy kolektivního nevědomí a tedy i s mytologickými obsahy. Návrat k nim představují právě pohádky a mýty. Z hlediska moderní analytické psychologie je tedy vlastním smyslem působení archetypů přivést do vědomí to, co bylo nevědomé a tak vědomí proměnit. Tento vývojový a transformační proces nazval Jung individuací (Jung, 1994).

Pohádky dle jungovské archetypové psychologie popisují jednu komplexní a obsáhlou psychickou skutečnost, kterou Jung nazývá Selbst (bytostné Já). Toto Selbst představuje psychický celek individua a zároveň i regulující centrum celého kolektivního nevědomí a pohádky poskytují průřez rozličnými fázemi této zkušenosti (Jung, 1994). V tomto smyslu žádný archetyp není významnější či nadřazený, každý je současně jedním aspektem kolektivního nevědomí a zároveň zobrazuje i kolektivní nevědomí jako celek. Archetypový obraz je proces, který specifickým způsobem zahrnuje i ostatní obrazy. Všechny archetypy jsou v nevědomí propojeny, vzájemně souvisí a překrývají se v určitých významových přesazích. „V nevědomí jsou všechny archetypy vzájemně kontaminovány. Je to jako by se přes sebe částečně zkopírovalo několik fotografií – obraz se nedá rozuzlit. Důvodem pravděpodobně je, že v nevědomí je čas i prostor relativní.“ (Franz, 1998, s. 21) Proto je potřeba mnoho pohádek a mnoho opakování, aby bylo možné poznat obsáhlou a nevyčerpatelnou skutečnost. Archetyp není pouze myšlenkový vzorec, je zároveň elementární fantazií, emocí a podnětem k jednání (Franz, 1998).

C. G. Jung (1993, s. 114) hovoří dále o tom, že „schopnost využít obecného hlediska má velký terapeutický význam a pozvednutí, povýšení nemoci na vyšší a neosobní úroveň má léčivý účinek“. Mýtus či pohádka vzniká z archetypického materiálu a situací, které tvoří základ nemoci. Psychologický účinek pohádek spočívá ve spojení pacienta s obecným lidským významem jeho zvláštní situace. Jedinec je prostřednictvím mýtů či pohádek vyzvedán ze své osamělosti a podílí se svým utrpením na hrdinném smysluplném osudu, který je (skrže kolektivní nevědomí) dobrý pro celý svět. Působivý a adekvátní symbol tak může mobilizovat síly nevědomí, které se podílí na uzdravení jedince. Pro jedince je vždy přínosné, pokud si uvědomí, že jeho zkušenost není ojedinělá, ale že je něčím obecně lidským (Jung, 1993).

C. G. Jung (1993) zdůrazňoval možnost využití pohádek také pro srovnávací anatomii psyché. To je možné právě proto, že pohádky popisují obecně lidské základy a nejhlubší lidské struktury. Skrže pohádky si mohou porozumět i lidé z různých zemí a kultur. Mnoho pohádkových motivů se objevuje napříč všemi kulturami bez ohledu na dobu či národnost a pohádky se tak jeví jako mezinárodní jazyk celého lidstva.

3.3 Narativní psychologie

Naše životy jsou úzce spojeny s příběhy, které vyprávíme, posloucháme a znovu vytváříme. Člověk sám je příběhem, kterému přikládá svůj vlastní význam a jehož subjektivní výklad předkládá jiným lidem. Důležitost a význam těchto příběhů zdůrazňuje novodobý směr v psychologii – narativní psychologie, která vznikla v 80. letech v důsledku celkového obratu západních společenských věd k jazyku (Plháková, 2006).

Tento přístup vychází z principu narativní metafory a teorie sociálního konstruování. Prostřednictvím narativní metafory jsou lidské životy nahlíženy jako smysluplné příběhy, jejichž významy mohou být různé podle úhlu pohledu. Sociální konstrukcionismus je postaven na myšlenkách, že:

- realita je sociálně konstruovaná
- realita je vytvářena prostřednictvím jazyka
- realita je strukturována a udržována prostřednictvím vyprávění
- neexistují žádné neměnné pravdy (Freedman, Combs, 2009).

Život jedince je tedy subjektivně nahlíženým příběhem, který je utvářen interakcí s ostatními lidmi a institucemi. Naše identita a veškeré vědění o světě vychází z mezilidské komunikace a vzájemného vyjednávání ve vztazích. Vědomí je závislé na jazyce a je utvářeno lingvistickými strukturami a historickým, kulturním a praktickým kontextem života jedince (Taročková, 2011).

Pozornost narativního přístupu se tedy obrací k příběhu – naraci, ve kterém se neustále tvoří a pozměňují naše identity. Příběh má konstitutivní povahu. Síla a přesvědčivost narativního poznávání je dána tím, že příběhy o lidech rezonují s našimi vlastními životy (Gjuričová, Kubička, 2009). Příběhy se svým začátkem, zápletkou a vyústěním organizují naši proměnlivou psychickou zkušenost, jsou nositelem sdílených významů, které dávají životu a světu smysl. Pojem narativita zde vystupuje v dvojím významu - jako princip organizace naší zkušenosti a zároveň jako vyprávění konkrétního zážitku či zkušenosti. V tomto smyslu lze chápat narativitu jako symbolizovaný záznam jednání, který zahrnuje časovou dimenzi (linearitu, příběh, vyprávění), uspořádání naší zkušenosti (významově strukturální dimenze), ale také jako oblast příběhů vytvářených imaginací (dotváření reálných událostí, literární výtvoř). Právě tyto příběhy prostřednictvím hyperboly, metafor či fantazie obsahují často realistickým popisem nezachytitelné aspekty individuální i skupinové zkušenosti (Čermák, 2004).

I. Čermák (2004, s. 25) píše: „Narativita pojednává o lidském jednání a jeho intencionalitě, o tom, jak lidé dosahují svých cílů a jak se vyrovnávají s potížemi, když na ně narazí. Je prostředkem kontaktu mezi kanonickým světem kultury a idiosynkratickým světem přesvědčení, postojů, potřeb, tužeb a nadějí jedince. Funkcí příběhu je pak v této interakci nalézt záměrný stav, který zmírní nebo alespoň učiní srozumitelnými odchylky od kanonických vzorců kultury. Příběh může být vztažen k extralingvistické realitě nebo může být vůči ní indiferentní. Dává tak formu tajemnému či fantastickému a drží je v mezích lidského porozumění. Příběh odkazuje k různým realitám jedince nikoli proto, aby je kopíroval, ale aby je interpretoval. Příběh poskytuje koherenci našemu porozumění životním událostem, způsobu života, emocím, přesvědčení lidí a podobně. Narativita umožňuje dodržovat společenské normy, aniž by příběhovost procedury byla jakkoli moralistní či didaktická. Příběhy jsou nositeli morálních poselství, aniž by morálka v nich byla explicitně zobecňující.“

Kromě životních příběhů lidí tvoří narativní síť i základní mýty – velké příběhy sloužící k porozumění individuálním příběhům. Jako takové poskytují nejenom model fungování světa, ale nabízí také interpretaci lidských selhání, krutostí, beznadějí apod. tak, aby byl život snesitelný (Čermák, 2004). V tomto smyslu mají pohádky jako příběhy koncentrované lidské zkušenosti své nezastupitelné místo.

4 Interpretace a význam pohádek z hlediska různých směrů

4.1 Motivy v pohádkách z hlediska psychoanalytické teorie

4.1.1 Princip slasti versus princip reality

Tato problematika se týká fungování složek id (princip slasti) a ega (princip reality). O problému volby mezi principem slasti a principem reality pojednává např. známá pohádka *O třech malých prasátkách*. Z psychoanalytického hlediska symbolizuje chování prasátek vývoj od osobnosti ovládané pudy (Ono) k osobnosti ovlivňované svědomím (Nadjá), které jsou řízeny rozumovým Já. První dvě prasátka jsou řízena principem slasti a touhou po okamžitém uspokojení bez ohledu na nároky reality – rychle a ledabyly postaví své domečky, aby si mohly jít co nejdříve hrát. Až třetí nejstarší prasátko se naučilo chovat podle principu reality a odložilo touhu si hrát, aby se zajistilo do budoucnosti. Vlk zde představuje nejen vnější nebezpečí, ale také vnitřního nepřítele uvnitř každého člověka – asociální, nevědomé a pohlcující síly, proti kterým se musí člověk prostřednictvím Já naučit bránit. Tato pohádka sděluje dítěti, že není dobré být líný a brát věci na lehkou váhu - takové chování může vést až k záhubě. Naopak plánování, předvídavost a pracovitost pomáhají člověku překonat mnohá nebezpečí. Pohádka také ukazuje, že růst je žádoucí (třetí prasátko popsáno jako největší a nejstarší), že existuje vývoj (od prvního ke třetímu prasátku) a proměna, které posouvají člověka dál. Postupným ztotožněním s každým ze tří prasátek dítě poznává různé etapy vývoje vedoucího k identitě – s posledním prasátkem se dostává k přijetí principu reality a pocitu, že přemožením toho zlého zpupného v nás (vlka) lze vyžrát na mnohé útrapy, které život přináší (Bettelheim, 2000).

4.1.2 Rozštěpení osob

Dítě se v průběhu dětství opakovaně setkává s osobami, které jsou v jednu chvíli milujícími a pečujícími a ve chvíli druhé trestajícími a děsivými. Pro dítě je velmi těžké tyto proměny uchopit a vnímat je jako vlastnosti a obrazy jedné osoby. Ve svém chápání

vnímá dítě tuto osobu jako dvě oddělené bytosti – milující a ohrožující. Rozštěpení jedné osoby do dvou za účelem zachování neporušeného dobrého obrazu blízkého člověka je velmi častým pohádkovým motivem – často se tak děje např. oddělením hodné matky a zlé macechy, stejný motiv nabízí např. i pohádka *O červené Karkulce*, kdy se hodná babička stává dočasně vlkem. Prospěšnost tohoto rozštěpení spočívá v tom, že dítě může prožívat negativní zlostné pocity vůči „zlé osobě“ bez pocitů viny a narušení vztahu k „osobě hodné“. Tyto fantazie tedy chrání např. obraz dobré matky a pomáhají vydržet ničující zážitek zlé matky. Tuto obranu někdy děti používají i v rozštěpení své vlastní osoby. Pokud jejich já není dostatečně vyvinuté a dítě nedokáže přijmout určité (nevhodné, nepřijatelné) projevy svého chování, převedou toto chování na jinou osobu (Bettelheim, 2000).

4.1.3 Sjedení podvojně přirozenosti a dosažení integrace

Mnoho pohádek obsahuje motiv sjedení naší přirozenosti. Hlavní postavy těchto pohádek představují nesourodost povah našeho Ono, Já a Nadjá. Pohádkovým poselstvím je sdělení, že sjedení a integrace těchto našich přirozeností je nutné pro nalezení štěstí a životní spokojenost. Chceme-li dobře fungovat, musíme sladit protichůdné sklony, které naše bytost obsahuje. Pohádka neříká, že se má Ono podřídít Já nebo Nadjá, spíše upozorňuje, že se má každé části dostat, co jí náleží. V různých variantách vystupují v těchto pohádkách dvě osoby symbolizující protichůdné stránky naší povahy – na jedné straně Ono představující pudové tlaky a živočišnou přirozenost a na straně druhé Já a Nadjá představující svědomí a racionální složku naší povahy. Tyto pohádky zpravidla začínají popisem zprvu nerozlišených sourozenců, kteří žijí nerozlučně spolu. V určité chvíli však jeden z nich přebírá zvířecí podobu (Ono), zatímco druhý ze sourozenců setrvává v podobě lidské (Já). Určitým postupem pak společně dosáhnou integrace protichůdných částí člověka a propojení protikladů. Příkladem takové pohádky je *Bratříček a sestřička*. Jiné pohádky zabývající se procesem integrace (např. *Trojí řeč*) představují hrdinu, který se postupně učí třem řečem – psí, ptačí a žabí. Zvířata zde symbolizují složky Já, Nadjá a Ono a hrdina se tak setkává s různými sklony, které postupně začleňuje do své osobnosti, dokud v jeho nitru nesplynou, což je nezbytné k dosažení nezávislosti a plnosti lidství. Zároveň v tomto příběhu vystupuje do popředí motiv dosažení nezávislosti na rodičích a vzepření se jejich vůli (Bettelheim, 2000).

4.1.4 Oidipské konflikty

Tématem oidipovského konfliktu se zabývá celá řada pohádkových příběhů. Pohádky s touto tematikou pomáhají dětem prožít oidipské fantazie a zároveň mít dobré vztahy se skutečnými rodiči. Mírní pocity viny přenesením nepřátelských pocitů na pohádkové postavy a umožňují si uchovat obraz milujících a ochraňujících pečujících osob. Zároveň ukazují dítěti šťastný konec (manželství se zachráncem), tedy nahrazení neuspokojivého vztahu k rodiči šťastným vztahem s osobou opačného pohlaví a přiměřeného věku.

Je zde však nutné rozlišit, zda tyto příběhy promlouvají k chlapci či k dívce ve fázi prožívání oidipských představ. Pro oidipského chlapce je překážkou blaženého stavu a sjednocení s matkou otec, který mu brání získat matčinu pozornost pouze pro sebe. Chlapec si přeje získat matku pouze pro sebe, čehož může dosáhnout pouze tím, že otce odstraní. Tato myšlenka v něm však zároveň vyvolává obrovskou úzkost. Cestu z těchto útrap a možnost náhradního fantazijního uspokojení ukazuje celá řada pohádek, které nabízí základní zápletku – ten, do kterého by to nikdo neřekl, se stane hrdinou, protože přemůže draka, rozluští hádanku, pomůže si vtípem či dobrotou a nakonec osvobodí krásnou princeznu, se kterou se ožení a bud žít šťastně navěky. Chlapec může skrze pohádkový motiv zažít pocit, že to vlastně není otec, který mu bere matky, ale zlý drak, kterého pohádkový hrdina (se kterým se chlapec identifikuje) zabije. Zároveň pohádka nabízí chlapci myšlenku, že krásná žena (matka) je držena v moci draka (otce) proti své vůli, pokud by záleželo na ní, dala by přednost mladému hrdinovi (chlapci), což také vzápětí udělá, když je osvobozena. Důležitý je i charakteristický konec těchto pohádek – žili spolu šťastně navěky – takto vypadá v očích oidipského chlapce ideál – jen on a princezna (matka), kteří žijí sami a jeden pro druhého navždy.

Oidipské problémy dívek jsou odlišné než u chlapců a také pohádky, které se tímto problémem zabývají, mají jiné zápletky. Dívka chce mít otce pouze pro sebe a v tom jí brání matka. Ta je v pohádkách znázorňována starou zlou ženou (macechou). Dívka však stále potřebuje milující a pečující matku – proto se v pohádce vždy vyskytuje v pozadí i laskavá pomáhající žena. V dívčí oidipské fantazii je tak matka rozštěpena do dvou postav – preoidipské zázračně dobré matky a oidipské zlé matky. Sama sebe chce dívka vidět jako krásnou a mladou princeznu, která je však pro muže (prince – otce) nedostupná, protože je držena v moci zlé ženské postavy (matky – macechy). Tato ženská postava brání

svou silnou žárlivostí princovi získat svou milou. Otec dívky je v těchto pohádkách zpravidla vykreslen jako laskavý, avšak neschopný mužiček. Typickými pohádkami s tímto motivem je např. *Sněhurka*, *Popelka* či v našich zemích méně známá pohádka bratří Grimmů *Locika* (Bettelheim, 2000).

4.1.5 Dosažení autonomie

Častým motivem v pohádkách je odpoutání se od rodičů a dosažení autonomie. Úsilí o nezávislost a sebeprosazení vystupuje do popředí spolu s opačnou tendencí zůstat bezpečně doma, připoutaný k rodičům. Obě tyto tužby – zůstat připoután k minulosti a spět k budoucnosti – jsou trvale přítomny v každém z nás. V pohádkách bývá tento motiv zobrazován často dvěma bratry, z nichž jeden zůstává doma s rodiči a druhý se vydává do světa a čelí nebezpečí. Bývají spolu spojeni určitým kouzelným předmětem, prostřednictvím kterého se dovídají o tom, jak se tomu druhému daří. V momentě, kdy se jeden bratr dozvídá, že druhý je v nebezpečí, vydává se mu na pomoc a zachrání jej. Ve většině pohádek se dostává do nebezpečí ten, který se vydává z domu, ale přesto je tento krok nezbytný k odpoutání se od rodičovské vazby a dosažení dalšího vývojového stádia (přechod z dětství do dospělosti). Příkladem může být pohádka *Dva bratři*.

Obecně je motiv dosažení nezávislosti zobrazen v pohádkách prostřednictvím symbolu království, které dostane hrdina po zvládnutí všech úkolů a kterému bude vládnout „moudře a navěky“. Autonomie (jakou představuje král či královna) je cíl, kterého má dosáhnout každý člověk v procesu vývoje – stát se plně nezávislým. Tato autonomie v pravém slova smyslu nepředstavuje nezávislost na okolí, ale ovládnutí vlastních psychických tlaků a dosažení nezávislosti, integrace a samostatnosti. Vítězství v pohádkách tedy představuje vítězství nad sebou samým a nad temnými pudovými stránkami naší osobnosti, které jsou promítnuté do různých pohádkových postav (Bettelheim, 2000).

4.1.6 Téma separační úzkosti

Pro dítě neexistuje větší hrozba, než že bude opuštěno a zůstane samo. Tato představa v něm vyvolává silnou úzkost, tím větší, čím mladší je dítě. Pohádky často naráží na tento motiv a poskytují dítěti útěchu, že nebudou nikdy opuštěni, popř. že každé opuštění je pouze dočasné. Překonání separační úzkosti je v pohádkách jednou provždy vyřešeno

trvalým svazkem prince a princezny a vyjádřeno závěrečnými slovy „a žili šťastně až do smrti“. Tento motiv zároveň odkazuje k tomu, že i v reálném životě je jedním z cílů nalézt ideálního partnera a pokusit se o vytvoření uspokojivého osobního vztahu (Bettelheim, 2000).

4.1.7 Důsledky zloby a zbrklých přání

Pohádky ukazují, že zlobit se je lidské. Zároveň však varují před unáhleností, zbrklostí a neuvážeností. Popisují osudy lidí, kteří byli posedlí určitým přáním či nedokázali počkat, až věci přijdou ve vhodný čas. Směřují tak k pocitům dítěte, které často cítí rozmrzelost, zlobu či netrpělivost a napadají jej přání bez ohledu na následky. Pohádky sice varují před takovým jednáním, nicméně zároveň ukazují, že neblahé následky zlých myšlenek a přání mohou být dobrou vůlí a snahou napraveny. Příkladem takové pohádky je *Sedm havranů* či pohádka bratří Grimmů *Janježek* (Bettelheim, 2000).

4.1.8 Motiv porážky a neúspěchu

V pohádkách se často opakuje motiv několikeré porážky, neúspěchu (např. třikrát vytáhl prázdnou síť) a teprve potom hrdina dosáhne určitého cíle – dítěti je tak bez jakéhokoliv poučování sdělováno, že člověk nemůže očekávat úspěch hned napoprvé či napodruhé, že věci nejdou uskutečnit často tak rychle a snadno, jak si člověk přeje. Poselství, že člověk se přes počáteční neúspěchy nesmí vzdávat, je účinné však právě proto, že je řečeno jen tak mimochodem (ne jako mravní poučení), prostě proto, že se to tak v životě děje (Bettelheim, 2000).

4.2 Archetypy v pohádkách a moderní jungiánský výklad

4.2.1 Analytická metoda interpretace pohádek

Oprávněnost a smysluplnost interpretace pohádek a mýtů je předmětem častých spekulací. Jsou odborníci, kteří tvrdí, že interpretací není potřeba, neboť obsah těchto vyprávění mluví sám za sebe a každý výklad je zavádějící. Jungiánští psychologové se však domnívají, že stejně jako u snů se sice může jednotlivec dovtípnout významu, nicméně často naopak obsahu nerozumí a potřebuje při interpretaci pomoc jiného člověka. Navíc zdůrazňují tendenci člověka interpretovat sny, mýty i pohádky ve smyslu svých vědomých myšlenek a nezaujatá, relativně objektivní interpretace jiného odborníka může vnést jiné

světlo do vykládaného materiálu. Věnují tedy pohádkovým vyprávěním značnou pozornost a využívají jejich potenciálu i při terapeutické práci s klienty. Při jejich interpretaci vychází z určitých principů a teoretických východisek.

Stein, Corbett (2006, s. 10) píše: „Pohádkové příběhy jako produkty fantazie mají blízko k nevědomí a jeho procesům. Svoji typickou strukturou pohádky vykreslují způsoby fungování psýché i její cíle. Z pohledu analytické psychologie popisují pohádky individuální proces v celého jeho komplexnosti jako intrapsychický střet dvou domén, vědomí a nevědomí Cílem pohádek pak je odhalení archetypických vzorců v pohádce a pochopení, jak se uplatňují v celku individuálního procesu.“

Na základě jungiánské interpretace je tedy pohádka chápána jako symbolické vyjádření procesu vývoje, proměny, zlepšení a obohacení výchozí situace. Pohádka (coby analogie procesu individuace) začíná vždy určitým strádáním a jeho následnou kompenzací, výsledkem je obnova a zároveň progresivní rozšíření osobnosti. Jednoduše řečeno - pohádkový příběh je symbolickým zobrazením lidských problémů a jejich případného řešení (Stein, Corbett, 2006).

Praktický postup interpretace pohádky popisuje Marie-Louise von Franz (1998). Rozděluje archetypový příběh na různé aspekty:

1. fáze - expozice - umístění v čase a v prostoru; v pohádkách vždy bývá „kdesi a kdysi“, což odpovídá podstatě kolektivního nevědomí, kterému chybí prostor a čas

2. fáze - přehled zúčastněných osob - doporučuje se spočítat počet osob na začátku a na konci či sledovat pohlaví hlavních postav (pokud např. na začátku jsou pouze muži a na konci se ve vyprávění objevuje žena, lze usuzovat, že hlavní myšlenkou příběhu bude osvobození ženského principu)

3. fáze - expozice problému - tj. vynoření potíže, kterou je potřeba řešit; snahou by zde mělo být pochopení, co tato zápletka znamená psychologicky

4. fáze - peripetie příběhu a jeho vyvrcholení - v pohádkách vždy šťastné

Tento postup představuje obecnou metodu, která umožňuje náhled na strukturu pohádky a uspořádání materiálu. Následná interpretační analýza je založena na srovnávací práci a

metodě amplifikace. Srovnávací materiál je nutný pro pochopení srovnatelné struktury symbolů a motivů podle jejich výskytu a významu v jiných pohádkách a souvislostech. Amplifikace představuje rozšíření pohledu díky množství paralel vycházející ze srovnávací analýzy. Pro kvalitní interpretaci je nutné amplifikovat všechny motivy a symboly v daném příběhu. Takto amplifikovaný příběh je nutné přeložit do psychologického jazyka, tj. pokusit se říci, co konkrétní příběh ožívuje v naší psyché, jak nás samotné smiřuje s nevědomým instinktivním základem, jak reaguje na naše potřeby a touhy. Vždy je však nutné mít na paměti, že ač pohádka oslovuje naše niterné pochody, které jsou součástí kolektivní psyché, vždy je to „naše“ individuální interpretace. Žádný člověk nemůže překročit sebe sama. Interpretace pohádky je uměním a lze se ji naučit jen cvičením a zkušeností (Franz, 1998).

4.2.2 Archetypy v pohádkách a mýtech

Svou strukturou pohádky ukazují způsoby fungování psyché a její cíle. Popisují individuální proces v celé jeho komplexnosti jako intrapsychický střet vědomí a nevědomí a proces obnovy a rozšíření vědomí já. Cílem pohádky je odhalení archetypických vzorců v pohádce a pochopení, jak se tyto vzorce uplatňují v procesu individuace. Mezi nejnámější a nejdůležitější patří archetyp hrdiny, stínu, animy a anima.

4.2.2.1 Archetyp hrdiny

Postava hrdiny v pohádkách a mýtech je symbolem já a symbolem bytostného já a souvisí s vytvářením jáského komplexu. Hrdina se v pohádkách projevuje různě – jako ten, kdo zabije draka, přemůže zlého kouzelníka či jinak zachrání svou zemi. Dostává se do obtížné situace, je vystaven pokušení (symbol střetu vědomí a nevědomí), podléhá (dočasné vítězství nevědomí), v důsledku strádání si však uvědomuje nebezpečí (vycházející z nevědomí) a vítězí nad svým protivníkem (dostává se do souladu se svým nevědomím a vědomím). (Stein, Corbett, 2006). Hrdina jako archetypová postava tak ukazuje model takového já, které funguje v souladu s bytostným já, tj. je v kontaktu s vnitřní psyché (kolektivním nevědomím) a uchovává si schopnost regulace a přizpůsobení se celku a bytostnému základu lidství. Vlastním cílem hrdiny a jeho příběhu v pohádce je znovunalezení rovnováhy a vítězství nad nevědomím a získání opětovného kontaktu se svým bytostným já (Franz, 1998).

4.2.2.2 Archetyp stínu

„Obraz stínu patří částečně k osobnímu a částečně ke kolektivnímu nevědomí. V pohádkách se však může objevit jen jeho kolektivní aspekt“ (Franz, 1998, s. 91). Stín v sobě zahrnuje všechny kvality, které jsou vnímány jako inferiorní a nejsou patřičně rozvíjeny kolektivním nevědomím. Potlačovaný, vytěšňovaný, popíraný a nerozvíjený stín je částí osobnosti, která se nachází nejbližší kolektivnímu nevědomí. Schopnost vypořádat se se stínem vyjadřuje schopnost rozpoznat paradoxní přirozenost nevědomí, jeho tvůrčí i destruktivní povahu. V psychologické rovině to tedy znamená, že pouze konfrontací se stínem může já poznat část nevědomí a stane se způsobilé čelit a překonávat jeho dominantní působení - z klinického hlediska tedy dojde k nastolení nové rovnováhy mezi nevědomím a vědomím.

V pohádkách vystupuje kolektivní aspekt stínu např. jako stín hrdiny. Tím může být postava dárce kouzelného prostředku, který má hrdinovi zabezpečit neočekávanou a mimořádnou pomoc, jindy je stínová postava znázorněna postavou kejklíře, zvířete apod. Stín je něčím, co může hrdinovi uškodit, ale zároveň mu pomoci nalézt cestu z obtížné situace (Stein, Corbett, 2006).

Ženský stín je často vyjádřen vyprávěním o hodné a zlé sestře, které končí tím, že první je odměněna a druhá potrestána. Často se také ženský stín vyskytuje v podobě macechy, která nutí dívku vykonávat ty nejhorší práce. Obecně se však problematika ženského stínu v pohádkách objevuje méně často než problematika mužského stínu (Franz, 1998).

4.2.2.3 Archetyp mužské animy

Anima je nevědomý ženský princip, archetypová ženská postava v nevědomí muže. Představuje (arche)typický obraz ženy vytvořený koncentrovanou zkušeností a dojmy řady předků s ženskou bytostí (Muller & Muller, 2006). Zároveň je archetypem života a tvořivé psychické síly, představuje spojení s egem a vnitřním životem jedince. Její obraz je v průběhu života projikován do osoby matky a později dalších žen. Anima je ženský princip, který slouží životu. Pohádky velmi často vyjadřují hledání animy v mužském životě, ukazují cesty, jak dosáhnout štěstí ve spojení mužského a ženského principu, ale zároveň varují před mnoha nebezpečími, která jsou s tím spojená (např. potlačování animy či nebezpečí podlehnutí jejímu kouzlu a ztráty vlastního já a vůle). Archetyp animy je

nejčastěji ztvárněn postavou princezny či jiné dívky ve věku na vdávání, ale také postavami královen, čarodějnic apod. (Franz, 1998).

4.2.2.4 Archetyp ženského anima

Animus je opakem animy, nevědomým mužským principem, archetypovou mužskou postavou v nevědomí ženy (Muller & Muller, 2006). Vyznačuje se jinými vlastnostmi a projevy než mužská anima. Zatímco anima je symbolem života, animus je primitivní, ohrožující a smrtící. Vytahuje ženu ze života a ohrožuje ji, narušuje vztahy a dává ženě pocit ztráty spojení se světem. Animus se často projevuje v pohádkách v postavě vrtošivé, pyšné a zlomyslné princezny, která si tropí posměch ze svých nápadníků a zadává jim nesmyslné úkoly končící jejich smrtí (např. pohádka *Drozdibrad*). Může však na sebe vzít také podobu otcovské postavy, která brání dceři navázat vztahy k vnějšímu světu. Pokud jsou ženy ovládnuty animem, stávají se buď silně agresivní a maskulinně přímé nebo jsou naopak ochromené, jakoby duchem nepřítomné či v jakémsi polospánku, kdy prožívají jinou realitu v tomto snovém světě (např. celé noci protančí). Časté je také ztělesnění anima odporným zvířetem či obludou, jak je tomu např. v pohádce *Kráska a zvíře* (Franz, 1998).

4.2.2.5 Motiv vztahu

Mnoho pohádek nepopisuje jednotlivé archetypy, ale vzorce lidských vztahů, procesy odehrávající se mezi mužem a ženou, a nebo odkazují na základní skutečnosti psyché bez ohledu na mužské či ženské odlišnosti. Hlavními hrdiny takových vyprávění bývají často děti, např. *Jeníček a Mařenka* (Franz, 1998).

Lidská touha po vztahu s druhým člověkem je něčím bytostným v nás. Vytvoření hezkého vztahu je naším snem a přáním, avšak zároveň také nelehkým úkolem. Do partnerských vztahů přenášíme vzorce a zkušenosti získané v dětství, které nemusí vždy být prospěšné a konstruktivní pro vytvoření kvalitního partnerství. Pohádky nám ukazují, jak se z takových schémat vymanit. Najdeme v nich celou řadu motivů souvisejících s problematikou lidských vztahů - motivy touhy po druhém člověku (např. *Zelený rytíř*), motivy hledání vhodného partnera a překážek na cestě k jeho získání (např. *Poutník*), motivy získání schopnosti milovat, dosažení vztahové způsobilosti či vyjití ze symbiotického vztahu do

vztahu opravdového (např. *Jorinda a Joringel*) či motiv růstu jednoho díky druhému (např. *Železná kamna*). (Kast, 2011).

4.3 Narativní psychoterapie

Využití konstitutivní moci příběhu v kontextu narativní psychologie je specifickým přínosem a podstatou narativní psychoterapie (Gjuričová, Kubička, 2009).

Z pohledu narativní psychoterapie příběh plní několik důležitých funkcí. N. Peseschkian (1999) rozlišuje následující:

1. příběh jako zrcadlo – na základě příběhu člověk získává odstup od svých problémů a konfliktů, prostřednictvím kterého může zaujmout nové stanovisko k jejich řešení
2. příběh ukazuje možnost řešení – příběh ukazuje konfliktní situace a naznačuje jejich řešení, představuje tak model pro člověka, který se na jeho základě učí řešit své situace
3. příběh poskytuje ochranu – v rámci přenosových a protipřenosových reakcí může být příběh spojovacím článkem mezi terapeutem a klientem, prostřednictvím příběhu může být klientovi předkládán obsah, který by jinak vzhledem ke svým obranám nepřijal
4. příběhy se dobře pamatují – dáno obrazností, snadnou zapamatovatelností a možnostmi reinterpretace příběhu v různých podmínkách, čímž se aktivuje potenciál svépomoci klienta
5. příběh jako nositel tradice – v příběhu jsou obsaženy postoje, názory a chování, které odůvodňují naše sklony k neurotickému chování a konfliktům
6. příběh jako prostředníci mezi kulturami – příběhy odrážejí kulturu, ve které vznikly, její zvyky a normy chování, a tím dávají příslušníkům dané kultury jistotu a oporu v jejich životě, zároveň nám ale příběhy jiných kultur ukazují jiné modely myšlení a rozšiřují nám tak repertoár našeho vlastního chování a reakcí na různé situace
7. příběh jako podnět pro rozvinutí fantazie – příběhy oslovují i intuici a fantazii, které mohou mít regresivní charakter, při tom se reaktivují dřívější způsoby chování a problémy

se přehrávají ve fantazii, zároveň se vynořují budoucí očekávání a formují tak jejich utváření

8. příběh jako alternativa – příběh předkládaný pacientovi zprostředkovává nový, jiný postoj, který však pacient může či nemusí přijmout

9. příběh jako nový úhel pohledu – skrze příběhy dochází u jedince k zážitku obratu, změně pohledu

Jednou z možností, jak využít narativní přístup v práci s klientem, je integrace pohádkových vyprávění do psychoterapie. N. Peseschkian (1996) např. příběhem rozumí pohádky, mýty, bajky, podobenství a moudra a jejich vliv přirovnává k působení léku. „Dospěl jsem k názoru, že příběh má mnoho společného s léky. Pokud se příběh použije ve správnou chvíli a ve vhodné formě, může přispět ke změnám postojů a chování. Příběh podaný ve špatné dávce, vyprávěný neupřímným nebo moralizujícím způsobem může být také nebezpečný“ (Peseschkian, 1996, s. 8). Konstatuje, že postupně ubývá vypravování takových příběhů, zřejmě proto, že nepromlouvají jazykem rozumu a logiky, ale spíše jazykem intuice a fantazie. Přitom právě ony příběhy podle něj nejsilněji oslovují své posluchače a zároveň jsou prostředkem „lidové psychoterapie a pedagogiky“. V rámci psychoterapie jsou spojovacím článkem mezi klientem a terapeutem a zároveň prostředkem psychoterapeutického působení, kdy v nich klient nalézá svou vlastní životní zkušenost, avšak není nucen se zabývat vlastními slabostmi (Peseschkian, 1996).

Jako metaforu životní cesty klienta a jeho problémů chápe pohádkový příběh také D. Fabián (2002). Využívá jejich potenciálu při terapeutické práci a zdůrazňuje příležitost zabývat se skrze pohádkový příběh zraňujícími zážitky v nové, přijatelné podobě. Pohádka není autentickým bytím, ale bytím v příběhu, neohrožuje, nehodnotí, slouží jako filtr mezi hlubokým zraněním a jeho řešením. Účinnost psychologického působení pohádkových příběhů dle Fabiána spočívá v:

- využívání obrazů a metafor, které jsou více propojené se zážitky a emocionalitou
- archaické či archetypální symbolice příběhu – tato symbolika nevyvolává odpor
- podporování kreativity
- překonávání polarit a rozporuplnosti života

- kvalitní hodnotové a etické orientaci

Důraz klade na „živost“ práce s pohádkovým příběhem, kreativitu klienta i terapeuta a individuální přístup k interpretaci pohádky jako nástroje sebepoznání, pochopení sebe sama a hledání nových řešení (Fabián, 2002).

5 Jak pohádka působí

Pohádky hrají významnou roli při pokusu dítěte porozumět samo sobě a najít soulad mezi vlastním vnímáním a okolním světem. Jaké jsou však konkrétní mechanismy, kterými pohádka dosahuje svých jedinečných cílů?

5.1 Nevědomost a opakování

B. Bettelheim (2000, s. 134) v této souvislosti říká: „Aby se blahodárné účinky pohádky, spočívající ve zpodobování niterných duševních dějů na pohádkových postavách, mohly uplatnit, nesmí si dítě být vědomo nevědomých tlaků, z jejichž popudu považuje pohádková řešení za svá vlastní ... dítě cítí, která pohádka pravdivě odpovídá jeho vnitřní situaci a v čem mu pohádka nabízí pomocnou ruku v pochopení nesnadného problému.... Zřídka se však takového uznání dostane pohádce na první poslech. Některé pohádkové prvky jsou totiž příliš zvláštní – a musejí takové být, aby dokázaly promlouvat k hluboce skrytým citovým hnutím.“ Důležitá je tedy určitá nevědomost dítěte a několikeré opakování pohádky.

5.2 Dětská fantazie

Významným „pohádkovým mechanismem“ je práce s dětskou fantazií. Obzvláště předškolní děti kombinují vzpomínky s fantazijními představami, které jsou ovlivněny dětskou nezralostí, jejich aktuálními potřebami a citovým laděním. Pro předškolní dítě je však tato fantazijní představa skutečností a je přesvědčeno o její pravdivosti. Fantazie má v tomto věku harmonizující význam, je nezbytná pro udržení citové a rozumové rovnováhy (Vágnerová, 2012). Právě tuto potřebu pohádky uspokojují. Nabízí dítěti postavy, kterým může připisovat to, co samo prožívá ve svém nitru. Podobně je třeba chápat i fantazijní přehánění v pohádkách. Pohádkové nadsázky znějí dítěti psychologicky pravdivě, ač jsou zcela mimo konkrétní realitu (dítě v určitém věku např. chápe nepřítomnost matky jako

věčnost, ač reálně byla matka pryč pouze půl hodiny). I v tomto momentě pohádky psychologicky pravdivě reagují na vnímání a potřeby dítěte.

5.3 Identifikace

Zásadní význam v působení pohádky hraje proces identifikace. Dítě se velmi jednoduše ztotožní s nejmenším, nejhroupějším či opomíjeným hrdinou, protože samo podobné pocity ve své nedokonalosti velmi často zažívá. Tomu napomáhá i pojmenování pohádkových postav. Jména v pohádkách jsou obecná a popisná (byla stále od popela – Popelka) a pokud jsou konkrétní, jsou použita zcela běžná jména (Jeníček a Mařenka), takže se v podstatě stávají druhovými označeními (jakýkoliv chlapec a děvče). I ostatní postavy pohádek zůstávají zpravidla bezejmenné, čímž se usnadňuje možnost projekce a identifikace. Na základě identifikace s pohádkovou postavou dítě může prožívat to, po čem touží a co je v realitě nedosažitelné (např. různá tělesná omezení jsou prostřednictvím fantazie kompenzována a děvčátko se stává krásnou princeznou). Podle toho, co dítě v dané situaci potřebuje, umožňuje mu pohádka prostřednictvím různých postav prožít destruktivní tendence, zlost, žárlivost, potřebu po odplatě, ztotožnění s utlačovaným hrdinou či osvobození ze zajetí či romantickou lásku (Bettelheim, 2000).

5.4 Svoboda

Pohádka však nabízí také svobodu - dítě k ničemu nenutí, ponechává mu možnost volby podle toho, jak je dítě připravené samo v sobě rozpoznat stejné pochody, jaké nabízí pohádkové postavy. Pohádky zpravidla začínají přenesením se do vzdálených krajů a časů (kdysi dávno, za devatero horami a devatero řekami) a svou formou ponechávají dítěti v mysli volnost jak pro nápad „je to pravda, takhle se člověk chová a reaguje“, tak pro nápad „není to pravda, je to jen pohádka“ (Bettelheim, 2000).

6 Kdy a jak číst pohádky

6.1 Věk dítěte

Pohádky mají obrovský význam pro všechny děti bez ohledu na věk. Dítě v průběhu celého dětství čelí různým problémům a v pohádkách nalézá bohatý osobní smysl, který mu pomáhá tyto problémy překonávat. Pohádky umožňují změny v identifikaci, proto jedna pohádka může skrze různé obsažené motivy dítě oslovit v různém věkovém období a v rámci řešení různorodých problémů a situací. Nelze tedy říci, která pohádka je v určitém věku pro dítě vhodná, důležitá či optimální, kdy kterou pohádku číst a proč. Toto rozhodnutí by vždy mělo být rozhodnutím samotného dítěte, které skrze své pocity dává najevo, která pohádka je pro něj v tu chvíli zajímavá a významná. Reaguje tak na to, co v jeho vědomé a nevědomé mysli pohádka vyvolává. Skutečně významné se však stávají pohádky pro děti zhruba ve věku pěti let a hrají významnou úlohu celé dětství či dospívání (Bettelheim, 2000).

P. Říčan (2004) spojuje pohádky zejména s předškolním věkem, kdy označuje vztah dítěte k pohádkám jako nejintenzivnější. Jiné zdroje uvádí jako významnou věkovou hranici sedmý rok věku a zdůrazňují vliv pohádek zejména pro rozvoj morálního vědomí a myšlenkových schopností (Streit, 1992). Setkáme se však i s názorem, že pohádky hrají významnou roli v průběhu celého života, tedy i v dospělosti jedince (Tolkien, 1992).

6.2 Výběr pohádky

Rodiče mají zpravidla tendenci předčítat svým dětem pohádky, které se jim samotným v dětství líbily či které sami považují za přínosné. Takto zvolená pohádka však v dítěti v danou chvíli nemusí vyvolávat smysluplné odezvy a pak nemá význam pokračovat v jejím předčítání. Pokud ale konkrétní pohádka pro dítě určitý smysl má, dítě na ni zpravidla ihned reaguje a znovu a znovu se dožaduje jejího předčítání. Rodiče by mu měli vyhovět. Po čase dítě získá z pohádky to, co potřebovalo pro překonání určité vývojové fáze a přejde k pohádce jiné, která lépe vystihuje jeho situaci či problém. Ve vyprávění pohádek je tedy vždy nejlepší nechat se vést samotným dítětem.

6.3 Zdržení se interpretací

Dalším důležitým předpokladem pro optimální působení pohádek na dítě je zdržení se jakýchkoliv interpretací a vysvětlování. Rodič může někdy celkem správně odhadnout, proč která pohádka dítě zaujala, nicméně je vhodné si toto vědomí nechat pro sebe. Nejdůležitější zkušenosti a odezvy dítěte jsou zpravidla nevědomé a měly by takové zůstat do té doby, než samo dítě dozraje pro jejich zvědomění. Interpretace rodičem čili zvědomění toho, co mělo zůstat v nevědomí či předvědomí, působí vždy rušivě. Dítěti by také měl být ponechán pocit soukromí a tajného místa, kam nemůže nikdo jiný, pokud jej tam dítě samotné nevpustí. V dítěti také může vyvolávat silné obavy či úzkost představa, že rodič zná jeho nejtajnější přání a myšlenky, někdy dokonce dříve, než si je samo dítě začne uvědomovat.

V neposlední řadě je nutné si uvědomit, že výkladem a vysvětlením působení pohádky ztrácí dítě možnost samo bojovat a vlastními silami zvládnout určitý problém, který je důvodem jeho okouzlení určitou pohádkou. Výkladem dospělého dítě přichází o příležitost pocítit, že opakovaným nasloucháním pohádce a přemýšlením o ní se samo úspěšně vypořádalo s obtížnou situací. Přitom jistotu a pocit bezpečí v životě člověk nalézá tím, že pochopí sebe sama a řeší problémy vlastními silami, nikoli tím, že mu to vysvětlí někdo druhý (Bettelheim, 2000).

6.4 Předávání pohádky jako mezilidská událost

Předávání pohádky je mezilidskou událostí, ovlivněnou zúčastněnými stranami. Vždy by mělo být výrazem osobního vztahu, rodičovské náklonnosti a láskyplnosti. Vyprávění pohádky milujícím rodičem nelze nahradit např. zvukovým přehrávačem. (Streit, 1992) I při ústním předávání je pohádku lepší vyprávět než číst. Při vyprávění vzniká mezi zúčastněnými základní psychologická vazba založená na pocitu důvěry a vzájemnosti, která má své kořeny v archaické zkušenosti kouzelné moci slova a vyprávění. Při vyprávění také může rodič pružněji reagovat na dítě, jeho pocity a porozumění příběhu. Na druhou stranu však tento přístup představuje určité riziko v tom, že rodič bude pohádku přizpůsobovat spíše potřebám svým než potřebám dítěte. Děti však naštěstí umějí i z různě překroucených pohádkových příběhů vytěžit to, co potřebují a příběh si pozmění tak, jak vyhovuje jejich citovým potřebám (Černoušek, 1990).

Opravdové citové zaujetí rodiče má pro dítě obrovský význam. Nabývá tak pocitu, že mu rodič rozumí, má pochopení pro jeho nejrůznější přání i temné myšlenky, že není osamělé ve svém fantazijním světě a že s ním tento svět sdílí člověk, kterého potřebuje nejvíce. Navíc svým citlivým vnímáním může rodič usnadnit dítěti výběr vhodné pohádky. Předčítání pohádky rodičem je důležité také proto, že dítě získává pocit, že rodič souhlasí s předkládaným obsahem pohádky a potažmo pocity, které v dítěti pohádka vzbuzuje, resp. pocity, se kterými pohádka v dítěti rezonuje. Proto číst si pohádku není totéž jako nechat si pohádku vyprávět – jestliže dítě čte samo, může si myslet, že pouze někdo jiný (např. osoba, která pohádku psala) souhlasí s tím, co dítě cítí. Přitom právě ujištění o přijetí vlastním rodičem je pro dítě to nejdůležitější (Bettelheim, 2000).

6.5 Dětství bez pohádek

V dnešní době je význam pohádek často podceňován. Můžeme se setkat s názory, že pohádky jsou nedůležité, nemají pro dítě žádný přínos, ba mohou být dokonce nebezpečné. Takové obavy rodičů vycházejí z několika faktorů. Předně mají zastánci tohoto názoru pocit, že pohádky podávají nepravdivý obraz světa a skutečnosti a tím dítěti zkreslují realitu a mohou narušit její vnímání. Taková obava se však jeví jako zbytečná, pokud si uvědomíme, že vnímání dítěte je jiné než vnímání dospělého a že pohádky již svým úvodem (kdysi dávno, za devatero horami) samy jasně říkají, že se odehrávají jinde než na úrovni každodenní reality. Někteří rodiče se obávají toho, že se jejich dítě skrze pohádky nechá příliš unést fantazií a nebude pak schopno se vypořádat s nároky běžného života. Opak je však pravdou, právě pohádky dětem v tomto smyslu významně pomáhají.

Mnozí se rovněž domnívají, že některé motivy a postavy pohádek podporují v dítěti násilnická, chtivá a ničivá přání. Moderní tvůrci pohádek tak často zbavují své příběhy netvorů, zlých osob a krutých konců, které čekají ty, kdo se vůči někomu či něčemu provinili. Takový přístup je však v rozporu se samotným posláním pohádek i poznatky moderní psychologie, která odhaluje takové motivy v nitru duše každého člověka (i dítěte). Právě pohádky umožňují těmto pocitům vzít na sebe reálnou podobu, prožít je skrze příběh někoho jiného a uvědomit si, že takovou zkušeností neprochází člověk sám. Zároveň pohádky posilují hlubokou dětskou touhu po spravedlnosti, která je v dětském vnímání velmi jednoznačná a černobílá – zlo musí být přísně potrestáno a tím zmizí ze světa, který

se tak opět stává dobrým. Kruté tresty pro někoho či něco zlého v pohádce jsou tak v dětské mysli správné a poskytují tu pravou útěchu a víru ve spravedlivý řád světa.

Jiné obavy plynou z přesvědčení, že pohádky dávají dětem přehnané naděje, které se nevyplní. Dítě tak zažívá velká zklamání a trpí ještě víc. Opak je však pravdou, nerealistické obavy dítěte vyžadují i nerealistickou naději v pohádkách. Rozumná, reálná vysvětlení nedokážou utišit dětskou úzkost (Bettelheim, 2000).

Často však plyne nedocení pohádek z prosté neznalosti jejich významu. Odklon od nich nesouvisí s výše uvedeným vědomým odmítáním, ale s pouhou neznalostí dětského způsobu prožívání a zároveň přesvědčením, že současná dětská literatura a televizní produkce je schopná dát dítěti totéž, co klasické pohádky.

7 Pohádky v dospělosti

Pohádky jsou tradičně spojovány spíše s dětským věkem. Obecně se předpokládá, že přirozenými a nevhodnějšími posluchači jsou právě děti. Někteří autoři se však domnívají, že pohádky hrají významnou roli i v dospělosti.

J. R. R. Tolkien (1992, s. 143) píše, že „spojení dětí a pohádkových příběhů je ve skutečnosti neštěstím naší rodinné historie... děti nemají pohádky ani raději, ani jim nerozumějí lépe než dospělí, a stejně jako pohádky mají rády spoustu jiných věcí“. Dále uvádí, že „ve skutečnosti mají smysl pro pohádky jen některé děti a někteří dospělí“ (Tolkien, 1992, s. 144).

Podle Tolkiena byly pohádky v dnešním vědeckém světě odtrženy od světa dospělých, kam původně patřily a jsou „uklizeny“ do dětských pokojů, všelijak dětem a domnělým dětským potřebám přizpůsobené a zjemnělé. Odtržením od plnohodnotného umění dospělých ztrácejí však něco ze své podstaty a osobitosti. Pohádkové příběhy chápe Tolkien jako přirozenou lidskou zálibu, nikoli tedy pouze dětskou a nikoli všeobecně rozšířenou. Odklon od pohádek dává do souvislosti s rozvojem vědy, rozumu a techniky, zatímco přizpůsobení klasických pohádek dětskému světu přisuzuje určitému pedocentrismu naší doby. Avšak právě před tímto varuje a vyzývá k tomu, abychom nerozdělovali svět na hodné a nevinné děti s (pečlivě prostřihamými) pohádkovými příběhy

a temné dospělé, kteří ovládají svět vědy a strojů. Pohádka by měla být určena pro děti stejně jako pro dospělé, protože představuje něco obecně lidského, co náleží všem věkovým kategoriím.

Prvořadou hodnotu pohádek tak Tolkien spatřuje v tom, co mají dovedně psané pohádky společné s ostatními literárními formami – tedy jejich literární, poetickou hodnotu. Navíc „pohádky nabízejí – ve zvláštní míře či zvláštním způsobem – fantazii, obnovu, únik a útěchu. A tyto věci děti zpravidla potřebují méně než dospělí“ (Tolkien, 1992, s. 154).

Zejména únik považuje za jednu z hlavních funkcí pohádkových příběhů – únik před přetechnizovaným světem, ale i před chudobou, bolestí, smutkem, nespravedlností a smrtí. Útěcha pohádek pak spočívá v pomyslném naplnění odvěkých lidských tužeb (např. touhy po nesmrtelnosti), ale zejména v útěše „šťastného konce“. Všechny pohádky by ji měly poskytovat. Tato radost z náhlého „obratu“ v dobré a šťastný konec pohádky je hlavním znakem, pravou formou a nejvyšší funkcí pohádky (Tolkien, 1992).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1 Cíl práce a výzkumné otázky

1.1 Cíl práce

Cílem výzkumné studie je popsat a porozumět významu, který přiřkládají pohádkám na jedné straně odborníci z řad psychologů a psychoterapeutů a na straně druhé rodiče dětí mladšího školního věku. Pro zjednodušení a přehlednost jsou tyto skupiny respondentů v dalším textu nazývány „psychologové“ a „rodiče“.

Výzkum je zaměřen především na zjištění, jak rodiče a psychologové vnímají klasické a moderní pohádky, v čem vidí jejich hlavní význam a přínos a jaký je podle nich potenciál pohádek ovlivňovat a spoluutvářet osobnost jedince, jeho chování a prožívání. Výzkum se tak zaměřuje na vlastní vztah jednotlivých respondentů k pohádkám v dětství a v současnosti (dospělosti) a na jejich připravenost předávat a čerpat z pohádek v životě svém, i v životě svých dětí a klientů.

1.2 Výzkumné otázky

Pro potřeby daného výzkumného šetření byly stanoveny následující výzkumné otázky:

VO1: Jak pohádky ovlivňují dle rodičů a psychologů osobnost, chování a prožívání jedince?

VO2: Jaký význam ve svém životě přiřkládají psychologové a rodiče pohádkám?

VO3: Jaký rozdíl vnímají skupiny výzkumného souboru mezi klasickými a moderními pohádkami?

VO4: Jak pracují psychologové s pohádkovými příběhy v průběhu práce s klientem?

VO5: Jaké postavení má klasická pohádka v dnešní rodině?

Některé z těchto výzkumných otázek vznikaly či byly přeformulovány ještě v průběhu výzkumu, což není v rozporu s použitou výzkumnou strategií, jak poukazuje Hendl (2005),

který zmiňuje, že otázky je možné doplňovat v průběhu šetření, během něhož také vznikají nová rozhodnutí, jak zvolený výzkumný plán modifikovat.

2 Metodologický rámec a metody výzkumu

Pro výzkum daného problému byl zvolen kvalitativní přístup, v rámci kterého byl využit design zakotvené teorie a metoda zpracování dat prostřednictvím otevřeného kódování jako jednoho z klíčových postupů zakotvené teorie. Data byla získávána metodou hloubkového polostrukturovaného rozhovoru.

2.1 Kvalitativní výzkum

Miovský (2006, s.17) definuje kvalitativní přístup jako „přístup, který pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných fenoménů naší vnitřní a vnější reality využívá kvalitativních metod...a principů jedinečnosti a neopakovatelnosti, kontextuálnosti, procesuálnosti a dynamiky“.

Švaříček, Šed'ová (2007) uvádějí, že kvalitativní výzkum pomocí řady metod a postupů zjišťuje, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu.

Kvalitativní typ výzkumného designu má řadu předností a výhod. Silverman (2001, s. 259) říká, že „největší předností kvalitativního výzkumu je schopnost analyzovat, co se opravdu děje v přirozených podmínkách“. Mezi nesporné výhody kvalitativního přístupu patří zejména schopnost získávat podrobný popis a vhled zkoumaného jevu, zkoumání v přirozeném prostředí, možnost studovat procesy a navrhnout teorie a schopnost reagovat na místní situaci a podmínky. Nevýhodou je však značná časová náročnost výzkumu, možné zkreslení výzkumníkem a omezená možnost zobecnění získaných výsledků (Hendl, 2005).

Z uvedeného vyplývá, že pro určité oblasti výzkumu a fenomény sociální a psychologické reality jsou vhodnější právě kvalitativní výzkumné strategie, jelikož nám nabízí možnosti, které kvantitativní výzkum poskytnout nemůže.

Vzhledem k povaze výzkumného problému a cíle byla tedy výzkumná část této bakalářské práce zpracována za použití kvalitativní strategie na základě následujícího postupu:

1. Získání dostatečné teoretické základny
2. Vytvoření otázek a témat rozhovoru
3. Získání vhodných respondentů do výzkumného souboru a navázání kontaktu
4. Dotazování v přirozeném rodinném či pracovním prostředí respondentů
5. Analýza výsledků dotazování metodou otevřeného kódování
6. Porovnání a zhodnocení výstupů s teoretickou základnou vzhledem k cíli práce a výzkumným otázkám
7. Zodpovězení výzkumných otázek

2.2 Výzkumný design - zakotvená teorie

Zakotvená teorie, jejímiž autory jsou Glaser a Strauss, je jedním z nejpropracovanějších kvalitativních designů (Švaříček, Šed'ová, 2007). Je teorií induktivně odvozenou z procesu zkoumání určitého jevu, který reprezentuje, je vytvořena a dočasně ověřena na základě systematického shromažďování a analýzy údajů o zkoumaném jevu (Miovský, 2009). Zahrnuje tedy určitou strategii výzkumu a zároveň způsob analýzy získaných dat, přičemž cílem je navržení teorie pro zkoumané fenomény, explorace a objevování nových souvislostí (Hendl, 2005).

Pro analýzu a interpretaci získaných dat využívá zakotvená teorie tzv. kódování, na základě kterého jsou zjištěné údaje analyzovány, konceptualizovány a opět skládány novým způsobem. Proces kódování zahrnuje tři fáze – otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování.

V rámci otevřeného kódování jsou v textu vyhledávána určitá témata, kterým je přiřazováno označení (kód), pro který je typická nízká úroveň abstrakce. Tyto kódy jsou následně seskupovány do kategorií. V rámci axiálního kódování jsou vyhledávány další kategorie a vztahy mezi jednotlivými kategoriemi, jejich příčiny a důsledky, podmínky a interakce. Selektivní kódování vytváří centrální témata a kategorie, které jsou základem nově vytvořené teorie (Hendl, 2005).

Pro účely výzkumu této práce byla z analytického aparátu zakotvené teorie využita pouze technika otevřeného kódování. Pojmy a kategorie vzniklé na základě otevřeného kódování jsou dále zpracovány technikou tzv. vyložení karet, jejíž podstatou je uspořádání vzniklých kategorií do určité souvislé linie, která je převyprávěním obsahu daných kategorií (Švaříček, Šed'ová, 2007).

2.3 Metoda získávání dat - polostrukturovaný rozhovor

Pro získání dat byla použita jedna z nejčastěji využívaných metod sběru dat v kvalitativním výzkumu – hloubkový rozhovor. Švaříček a Šed'ová (2007) definují rozhovor jako „nestandardizované dotazování jednoho účastníka výzkumu zpravidla jedním badatelem pomocí několika otevřených otázek“.

Pro účely této práce byl zvolen polostrukturovaný rozhovor, který je založen na předem připravených otázkách, které jsou v průběhu rozhovoru doplňovány dalšími upřesňujícími otázkami vyplývajícími z konkrétního rozhovoru s respondentem.

Rozhovory byly prováděny v přirozeném prostředí rodiny (v případě skupiny rodičů) či v pracovním prostředí (v případě skupiny psychologů). V případě skupiny rodičů byla metoda rozhovoru doplněna pozorováním, které však mělo pouze okrajový a doplňkový charakter.

Rozhovory byly nahrávány na diktafon, o čemž byli jednotliví respondenti vždy v úvodu rozhovoru informováni a vyjádřili k tomu svůj souhlas. Jednotlivé rozhovory trvaly přibližně 30 – 80 minut.

Témata a otázky rozhovoru byly pečlivě připraveny a částečně uzpůsobeny a doplněny po absolvování prvního rozhovoru, kdy se ukázaly některé otázky jako nepříliš vhodně formulované či vyžadující širší doplnění.

2.4 Zpracování dat

Získaná data byla pro následné zpracování a analýzu převedena z mluveného slova do písemné podoby. Tento proces převodu je nazýván transkripcí (Hendl, 2005). V rámci tohoto výzkumu byla provedena doslovná transkripce, která se však týkala pouze těch částí rozhovoru, které se vztahovaly k předmětu výzkumu. Někteří respondenti měli v průběhu

rozhovoru tendence odbíhat od tématu a sdělovat irelevantní informace, tyto pasáže tedy byly v rámci transkripce vynechány. Takto upravená data byla následně zpracována technikou otevřeného kódování.

2.5 Etické otázky

V průběhu celého výzkumu bylo dbáno na etické zásady. Jednotliví účastníci výzkumu byli vždy před zahájením rozhovoru seznámeni s účelem a cílem výzkumu a byly jim vysvětleny případné nejasnosti a dotazy. Každý respondent byl poučen o ochraně jeho soukromí díky anonymitě, která bude v této práci dodržena.

Zároveň jsem požádala před zahájením rozhovoru respondenty o vyjádření souhlasu s dobrovolnou účastí ve výzkumu a nahráváním a dalším zpracováním získaných dat. Rozhovory byly poté na diktafon ukládány pod fiktivními jmény a po provedené transkripci byly vymazány.

3 Charakteristika výzkumného souboru

Výběr výzkumného vzorku byl proveden nepravděpodobnostním výběrem prostřednictvím metody záměrného (účelového) výběru. Tato metoda je jednou z nejčastějších metod výběru vzorku v kvalitativním přístupu a je založena na cíleném vyhledávání účastníků podle jejich určitých vlastností (Miovský, 2006).

V rámci tohoto výzkumu byly záměrným výběrem vytvořeny dvě podskupiny respondentů – skupina psychologů a skupina rodičů. V rámci skupiny psychologů (psychoterapeutů) nebyla pro výběr vzorku určující žádná další vlastnost či podmínka, pouze jsem dbala na genderovou vyváženost vzorku.

Pro druhou skupinu byla určujícím kritériem (kromě ochoty účastnit se výzkumu) péče o dítě mladšího školního věku a zároveň určitý konkrétní stupeň vzdělání rodiče. Značná heterogenita základního souboru rodičů dětí mladšího školního věku tak byla alespoň částečně eliminována poměrným zastoupením rodičů různých stupňů vzdělání. Mladší školní věk je obdobím mezi 6/7 rokem a 11/12 rokem dítěte (Langmeier, Krejčířová, 2006). Úžeji toto období definuje Vágnerová (2012), která odlišuje raný (6 – 9 let), střední

(9 – 11/12 let) a starší (do 15 let) školní věk. Dle tohoto rozlišení byly do výzkumného souboru vybrány rodiče dětí raného školního věku, konkrétně ve věku 7 - 8 let.

Výzkumný vzorek tedy tvoří celkem 12 probandů – v první skupině 6 psychologů různého profesního zaměření a ve skupině druhé 6 rodičů (matek) dětí raného školního věku. Skupina rodičů je zastoupena rodiči se středním vzděláním (vyučení), středoškolským vzděláním a vysokoškolským vzděláním (v každé podskupině 2 probandi). Záměrně nebyly do vzorku rodičů zařazeny žádné osoby s humanitním vzděláním na jakémkoliv stupni.

Přehled jednotlivých probandů poskytují tabulky č. 1 a č. 2.

Tabulka č. 1: Přehled probandů (psychologů) zařazených do výzkumného souboru

Č.	Jméno	Pohlaví	Délka praxe	Profesní zaměření
1.	Psycholog A	muž	20 let	psycholog a psychoterapeut
2.	Psycholog B	žena	21 let	školní psycholog
3.	Psycholog C	muž	18 let	poradenský psycholog
4.	Psycholog D	žena	24 let	porad. psycholog a terapeut
5.	Psycholog E	muž	16 let	psycholog a psychoterapeut
6.	Psycholog F	žena	19 let	poradenský dětský psycholog

Zdroj: Vlastní výzkum

Tabulka č. 2: Přehled probandů (rodičů) zařazených do výzkumného souboru

Č.	Jméno	Věk probanda	Vzdělání probanda	Věk dítěte	Pohlaví dítěte
1	Ivana	42	střední (vyučena)	7	chlapec
2	Lenka	43	střední (vyučena)	8	chlapec
3	Zuzana	33	středoškolské	7	dívka
4	Marta	30	středoškolské	7	chlapec
5	Petra	38	vysokoškolské	7	dívka
6	Helena	35	vysokoškolské	8	dívka

Zdroj: Vlastní výzkum

4 Výsledky analýzy dat

Na základě otevřeného kódování přepsaného textu byly identifikovány základní pojmy vztahující se k určitým faktům. Seskupováním a porovnáváním jednotlivých kódů vzešlo ze zkoumaného materiálu celkem 12 klíčových kategorií u skupiny psychologů a 8 klíčových kategorií u skupiny rodičů. Schéma základních kategorií a subkategorií ukazuje tabulka č. 3 a tabulka č. 4. Tabulky se vztahují k jednotlivým skupinám probandů.

Tabulka č. 3: Klíčové kategorie a subkategorie – psychologové

Kategorie	Subkategorie
Návod na život	Návod na řešení životních situací a úkolů Popis a zprostředkování různých situací Ponaučení Překonávání obtíží
Emocionální význam	Emoční odreagování Sounáležitost Emoční rezonance Čerpání síly Opora Odžití určité situace, problému Uzdravující funkce Útěcha Kompenzační funkce pohádky Optimismus
Utváření morálních a etických norem	Utváření postojů a hodnotového systému Rozlišení dobra a zla Etické principy
Zábava a odpočinek	Odreagování Radost a potěšení Únik z reality Snění
Rozvoj myšlení a fantazie	Magické myšlení

	<p>Rozvoj fantazie</p> <p>Tvořivost</p> <p>Identifikace</p>
Působení pohádky na úrovni nevědomí	<p>Archetypické vzorce</p> <p>Kolektivní nevědomí</p> <p>Univerzalita</p>
Sociální aspekt	<p>Blížkost druhého</p> <p>Spolubytí</p> <p>Vztah s vyprávějším</p> <p>Citové pouto</p>
„Síla“ pohádky	<p>Paralela s vlastním životem</p> <p>Prototypálnost příběhu</p> <p>Oslovení bytostně lidské podstaty</p> <p>Vytříbenost mnohaletým předáváním</p> <p>Archetypický základ</p> <p>Všeobecná platnost</p>
Strukturace skutečnosti	<p>Vnášení řádu do světa</p> <p>Jasnost a zřetelnost</p> <p>Naděje</p> <p>Smysluplnost</p> <p>Doplnění obrazu světa</p> <p>Odstup od vlastního problému („přenesená zkušenost“)</p> <p>Nová zkušenost</p> <p>Uspořádání děje, linie</p> <p>Ukončenost</p>
„Pohádkový“ věk	<p>Předškolní věk</p> <p>Mladší školní věk</p> <p>Dětství i dospělost</p> <p>Individuálnost</p>
Osobnostní růst a vývoj	<p>Individuace</p> <p>Iniciace</p>

	Překonání těžkostí Paralela s životem jedince Paralela s vývojovými etapami lidstva
Kulturní, národní, literární a lingvistické aspekty	Kulturní dědictví Shodnost pohádkových motivů v různých kulturách Národní charakter Poetičnost Znalost jazyka, rozvoj slovní zásoby Znalost dobových reálií

Zdroj: Vlastní výzkum

Tabulka č. 4: Klíčové kategorie a subkategorie – rodiče

Kategorie	Subkategorie
Slovní zásoba	Rozvoj slovní zásoby Znalost dobových reálií
Ponaučení	Příprava pro život Zprostředkování reality života Vzory chování v různých situacích Vykreslení vlastností lidí Návod na život Polarita světa
Sociální aspekt	Utváření vztahu Rodinná pospolitost Večerní rituál Společně strávený čas Společný rozhovor o pohádce
Zábava	Potěšení Pohlazení Napětí Zklidnění

	Vnitřní oslovení
Emocionální význam	Úleva od reality Povznesení a osvobození Zprostředkování pocitů druhých Uklidnění Pozitivní naladění dítěte
Rozvoj myšlení a fantazie	Jednoduchost, jasnost, zřetelnost Rozvoj představivosti Hledání pravdy Nacházení nových souvislostí
Etický a morální význam	Rozlišení dobra a zla Potrestání zla Utváření hodnot Utváření postojů Je dobré být dobrým člověkem
Výchovná funkce	Alternativní výchovný zdroj Efektivnější ponaučení skrze příběh

Zdroj: Vlastní výzkum

Z uvedeného vyplývá, že některé klíčové kategorie jsou shodné pro obě sledované skupiny, jiné se objevují pouze u některé ze sledovaných skupin. Jak lze očekávat, u skupiny psychologů je daná problematika lépe teoreticky uchopená, objevuje se kategorie nevědomí a analytický (jungióanský) pohled na pohádky (archetypy, individuace), zdůrazňován je osobní vývoj jedince, kterému mohou být pohádky nápomocny.

Oproti tomu rodiče více kladli důraz na sociální aspekt ve smyslu soudržnosti rodiny a budování rodinných rituálů při čtení pohádek. Rodiče také téměř ve všech případech používali při uvažování o pohádkách výrazy jako *milé* a *pohlazení*, které se u psychologů téměř nevyskytovaly.

Shodné klíčové kategorie se u jednotlivých skupin liší v obsahu subkategorií, které představují jednotlivé odpovědi probandů. Zařazení některých subkategorií bylo v několika případech sporné z důvodu možnosti jejich zařazení do více klíčových kategorií. Při takové

nejednoznačnosti bylo přihlíženo k celkovému kontextu, ve kterém byla daná subkategorie probandem použita. Do klíčové kategorie pak byla zařazena po pečlivém a citlivém zvážení. Některé subkategorie se samozřejmě v rozhovorech opakovaly, stejně jako některé klíčové kategorie se u některých probandů vyskytovaly a u jiných nikoliv.

Jednoduché porovnání vyskytujících se klíčových kategorií u sledovaných skupin ukazuje tabulka č. 5.

Tabulka č. 5: Klíčové kategorie u jednotlivých sledovaných skupin

Klíčová kategorie	Skupina psychologů	Skupina rodičů
Návod na život		
Emocionální význam		
Utváření mor. a et. norem		
Zábava a odpočinek		
Rozvoj myšlení a fantazie		
Působení na úrovni nevědomí		
Sociální aspekt		
Síla pohádky		
Strukturace skutečnosti		
„Pohádkový“ věk		
Osobnostní růst a vývoj		
Kulturní, národní, literární a lingvistické aspekty		
Výchovná funkce		

 kategorie se vyskytuje

 kategorie se nevyskytuje

Zdroj: Vlastní výzkum

Četnost výskytu klíčových kategorií u zkoumaných skupin ukazují tabulky č. 6 a č. 7.

Tabulka č. 5: Četnost výskytu klíčových kategorií u výzkumné skupiny psychologů

Psycholog	Návod na život	Emocionální význam	Utváření mor. a et. norem	Zábava odpočinek	Rozvoj myšlení, fantazie	Nevědomí	Sociální aspekt	Síla pohádky	Strukturace skutečnosti	„Pohádkový věk“	Osobnostní růst a vývoj	Kult. a lingvist. aspekty
Č. 1	xxx					xxx		xxx		Dětství+dospělost	xxx	
Č. 2	xxx									Dětství+dospělost		
Č. 3	xxx									Dětství+dospělost		
Č. 4	xxx					xxx		xxx		Dětství+dospělost	xxx	
Č. 5							xxx			Předšk., ml.šk. věk		
Č. 6	xxx									Dětství+dospělost		

Vysvětlivky:

 kategorie se vyskytuje

 kategorie se nevyskytuje

 kategorie je silně zdůrazňovaná

Zdroj: Vlastní výzkum

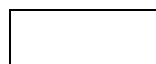
Tabulka č. 5: Četnost výskytu klíčových kategorií u výzkumné skupiny rodičů

Jméno	Slovní zásoba	Emocionální význam	Zábava odpočinek	Rozvoj myšlení a fantazie	Ponaučení	Sociální aspekt	Etický a morální význam	Výchovná funkce
Ivana								
Lenka								
Zuzana					xxx	xxx	xxx	
Marta	xxx					xxx		
Petra								
Helena								

Vysvětlivky:

kategorie se vyskytuje

kategorie se nevyskytuje

xxx

kategorie je silně zdůrazňovaná

Zdroj: Vlastní výzkum

5 Výsledky výzkumu

V předchozí kapitole je nastíněn výčet, porovnání a četnost výskytu klíčových kategorií a subkategorií u sledovaných skupin. Následující kapitola se věnuje shrnutí výsledků výzkumu a zodpovězení výzkumných otázek.

VO1: Jak pohádky ovlivňují dle rodičů a psychologů osobnost, chování a prožívání jedince?

Obě sledované skupiny přikládají pohádkám a jejich vlivu velký význam. Dle očekávání je problematika pohádek podstatně lépe teoreticky uchopená u skupiny odborníků. Ti zdůrazňují především vliv pohádek na emoční prožívání a utváření hodnotového systému, postojů a etických (morálních) norem. Další základní funkcí pohádek je dle jejich názoru i jakýsi „návod na život“, který pohádky zprostředkovávají. Tento prvek lze na základě tohoto výzkumu považovat za vůbec nejvýznamnější – v průběhu rozhovorů byl zmiňován opakovaně a popisován termíny jako *návod na řešení životních situací a úkolů, popis a zprostředkování různých situací, ponaučení* či *překonávání obtíží*. Nejčastěji byl tento význam pohádek také v průběhu rozhovoru dokreslován konkrétními příklady (např. *je dobré se podělit s chudým pocestným*).

Často je odborníky zmiňován vliv pohádek při rozvoji fantazie a myšlení. Silně je taktéž zdůrazňována sociální funkce pohádek ve smyslu spolubytí a utváření vztahu s vyprávějícím.

Polovina probandů (psychologů) dále zmiňuje archetypický základ pohádek a jejich působení na úrovni nevědomí, druhá polovina pak sice nepoužívá k výkladu pohádky přímo jungiánskou terminologii, avšak pohádky chápe jako příběh oslovující *to bytostně lidské*, jako zprostředkovávající *základní (zobecněnou) lidskou zkušenost*, což jsou termíny, které jsou velmi blízké analytickému (jungiánskému) pojetí.

Všichni probandi skupiny psychologů taktéž (různou formou a s rozdílnou silou důrazu) uvedli, že zmíněné funkce či významy nejsou specificky vázané pouze na pohádky, ale podobnou či stejnou funkci plní i jiné příběhy (např. mýty, biblické příběhy, rodinné

příběhy). Jeden z dotázaných psychologů pak uvedl, že dnešním dětem činí problém převést předkládaný „pohádkový“ vzor chování do reálného praktického života.

Skupina rodičů shodně se skupinou psychologů zdůrazňovala vliv pohádek především v oblasti emočního prožívání, rozvoji myšlení a fantazie, utváření hodnot, postojů a morálních norem. Shodně taktéž rodiče kladli důraz na *ponaučení do života*, které pohádky poskytují. I v kategorii rodičů tvořila tato funkce pohádky nejčastější a nejvíce akcentovanou položku.

Oproti psychologům pak rodiče více zdůrazňovali sociální funkci pohádek, často zmiňovali tzv. *budování rodinných rituálů, soudržnost rodiny a zapojení otce do rodinného života*.

Z hlediska prožívání dítěte pak rodiče ve dvou případech zmínili také *celkové zklidnění dítěte* (pod vlivem naslouchání pohádky) a *pohodové naladění*.

Pět ze šesti dotázaných rodičů také zdůrazňovalo tzv. *výchovný efekt* pohádky jako alternativní formy výchovného působení na dítě (*maminka to říká pořád a je s tím otravná, ale pohádka řekne to samé a jinak*).

VO2: Jaký význam ve svém životě přiřkládají psychologové a rodiče pohádkám?

Všichni probandi shodně odpovídali, že jejich vztah k pohádkám je kladný a pohádky byly a jsou v jejich životě důležité. Odpovědi se pohybovaly na škále *mám rád(a) – mám velmi rád(a) – miluji* pohádky. Jeden dotázaný uvedl, že pro něj hrály pohádky velkou roli v dětství, dospívání a mladé dospělosti, ve střední dospělosti však ztratily na významu. Ostatní probandi uvedli, že pro ně pohádky hrály významnou roli jak v dětství, tak v dospělosti (současnosti). Jejich význam v dospělosti spatřovali shodně v relaxaci, úniku z reality, zábavě a potěšení. Často byl zmiňován dobrý konec (*„aspoň v té pohádce to dobře dopadne, když už v tom životě je to tak těžké“*).

Žádný z probandů však nepřipisoval nikterak specifický či výrazný vliv (význam) určité konkrétní pohádce či pohádkovému motivu. Někteří zmínili jmenovitě některou z pohádek, která byla jejich oblíbenou, avšak nikdo z dotázaných neuvedl, že by v jejich životě hrála nějakou zásadní roli či že by je tato pohádka nějak dlouhodobě ovlivňovala, oslovovala.

VO3: Jaký rozdíl vnímají skupiny výzkumného souboru mezi klasickými a moderními pohádkami?

Pod pojmem klasická pohádka si všichni probandi skupiny rodičů představili pohádky B. Němcové a K. Erbena. Oproti tomu moderní pohádku definovali spíše jako „pohádkový příběh“, zpravidla animovaný, kde chybí klasické pohádkové postavy i motivy. Čtyři ze šesti dotázaných uvedlo, že existuje velký rozdíl mezi klasickou a moderní pohádkou. Jeden dotázaný se domnívá, že rozdíl není příliš velký a jeden, že rozdíl není žádný.

Přehled rozdílů, které probandi (rodiče) vnímají mezi klasickou a moderní pohádkou, ukazuje tabulka č. 7.

Tabulka č. 7: Rozdíly mezi klasickou a moderní pohádkou – rodiče

Jméno	Klasická pohádka	Moderní pohádka
Ivana	Žádný rozdíl	Žádný rozdíl
Lenka	Dětem se nelíbí, nezaujme	Hodně akce
Zuzana	Jasný přehledný děj Méně agresivity Laskavý, normální příběh Reálnost postav (vztaženost k našemu životu) Obyčejnost příběhu Umí pohladit, potěšit Dobry konec	„všeho moc“ Zmatenost Agresivita, násilí, střílení Ubližování si navzájem Stres, napětí
Marta	Reálný příběh (jako ze života) „člověk se tam umí představit“ Příroda	Agresivita Absence myšlenky Neukončenost děje Chaotičnost, neuspořádanost Odcizenost člověku Absence hloubky, smyslu
Petra	Ukončenost děje Jasná zápletka Rychlé rozuzlení Vtaženost do děje Hloubka, síla prožitku Dobry děj, dobrý příběh Zaujetí dítětem	Neukončenost, rozbředlost Akčnost bez hloubky Nejednoznačnost postav Absence hlubší myšlenky Nestimulují, nerozvíjí Chybí děj, příběh Tvořeno pro komerci
Helena	Silný příběh Oslovuje v hloubce Zřetelnost, jednoduchost	Akčnost „všeho moc“ Zmatenost Chybí příběh

Čtyři ze šesti dotázaných matek uvedly, že při sledování moderních pohádkových příběhů jsou jejich děti nervózní, neklidné, v napětí. Často příběhu nerozumí a dožadují se vysvětlení, zatímco u klasických pohádek se toto děje velmi zřídka. Agresivita a akčnost předkládaná v těchto pohádkách se pak podle matek projevuje ve hře i v chování dítěte např. k sourozencům či vrstevníkům.

Skupina psychologů taktéž spatřovala významný rozdíl mezi klasickou a moderní pohádkou a popisovala je ve velmi podobných kategoriích jako skupina rodičů. Na rozdíl od nich však psychologové častěji uváděli i moderní pohádkovou tvorbu vykazující určitou kvalitu a potenciál spojovaný především s klasickou pohádkou. Mezi tyto „dobré“ moderní příběhy zařadili tři ze šesti dotázaných psychologů pohádkové příběhy Harryho Pottera a trilogii Pán prstenů.

VO4: Jak pracují psychologové s pohádkovými příběhy v průběhu práce s klientem?

Praktické využití pohádek, případně jiných příběhů v psychologické praxi ukazuje následující tabulka č. 8.

Tabulka č. 8: Využití pohádek v psychologické práci s klientem

Jméno	Způsob využití
Psycholog A	žádné
Psycholog B	využívány obecně příběhy, nikoliv klasické pohádky
Psycholog C	v poradenství - připodobnění určitého problému pohádkovému motivu
Psycholog D	v poradenství – využití pohádek i jiných příběhů, arteterapie
Psycholog E	využívány obecně příběhy, nikoliv klasické pohádky
Psycholog F	žádné

VO5: Jaké postavení má klasická pohádka v dnešní rodině?

Klasická pohádka hraje ve čtyřech ze šesti dotázaných rodin stále významnou roli. Pouze dvě matky uvedly, že jejich děti klasické pohádky nezajímají a nebaví. Tyto děti tedy konzumují pouze moderní pohádky či jiné příběhy uváděné v televizi.

Čtyři ze šesti matek však uvedly, že svým dětem klasické pohádky předčítají, přičemž jejich výběr zpravidla nechávají především na samotných dětech. V těchto rodinách je také omezováno sledování televizních pořadů či s různou mírou důslednosti prováděn výběr pořadů, které děti sledují. Četba klasických pohádek je pak doplňována i různou moderní literární tvorbou.

Zajímavé je v tomto směru zjištění, že rodiny, kde k předávání klasických pohádek v podstatě nedochází, jsou rodiny s nejnižším stupněm dosaženého vzdělání.

6 Diskuse

Učiněná zjištění získaná na základě rozhovorů korespondují s poznatky uváděnými v odborné literatuře. Pohádky zauímají významné místo v životě člověka a plní nesporně řadu funkcí z hlediska utváření osobnosti jedince. Zásadní význam mají zejména v utváření hodnotových a morálních postojů, zprostředkovávají člověku jakýsi obraz světa a návod, jak správně a dobře žít, hrají významnou roli v emocionálním prožívání jedince. Jsou důležitým zdrojem zábavy, potěšení a odreagování i v dospělém věku.

Přesto lze na základě získaných dat pozorovat jistý posun v náhledu na klasické pohádky. Člověk je stále častěji konfrontován s jinými zdroji zábavy a informací, je utvářen mnoha různými vlivy. Klasické pohádky, které kdysi (pravděpodobně) zauímaly významné postavení v životě jedince, se dnes stávají jedním z mnoha vlivů a musí o své místo „bojovat“.

Jak vyplývá z rozhovorů, v některých rodinách stojí klasická pohádka již zcela mimo zájem dítěte, a to i přesto, že rodiče těchto dětí sami „na klasických pohádkách vyrostli“ a i dnes s láskou na tyto příběhy vzpomínají. Přesto pod vlivem doby nevnímají potřebu tyto příběhy dále předávat.

Tuto tendenci ve společnosti potvrdili i všichni dotázaní psychologové. Shodně zmiňovali, že se setkávají velmi často s naprostou neznalostí klasických pohádek u dětí mladšího a staršího školního věku, což např. znemožňuje i užití některých diagnostických nástrojů založených na znalosti klasických pohádkových postav.

Přesto však shodně poukazují i na to, že je tato otázka velmi individuální a samozřejmě jsou rodiny, které naopak velmi dbají na předávání klasických pohádek a literatury obecně.

Tuto tendenci dokazují i rodiny zahrnuté do výzkumu této práce (čtyři ze šesti sledovaných rodin). V těchto rodinách rodiče plně doceňují význam klasických pohádek a uvědomují si jejich hodnotu, pohádky jsou dětem pravidelně předčítány a vyprávěny a jsou běžnou součástí rodinných rituálů a výchovného působení. Často se však tito rodiče cítí bezradní, když jsou jejich děti vystavovány vlivu novodobých bezmyšlenkovitých příběhů plných agresivity, čemuž nelze zabránit. Není výjimkou, že takové „pohádky“ jsou pouštěny dětem již v mateřských školách.

Zásadní je zde pravděpodobně otázka přiměřenosti. Jak zmiňovali někteří z dotázaných psychologů, nelze se k době „stavět zády“. Každá doba sebou nese pozitiva i negativa a člověk by měl umět ve své moudrosti využívat výdobytků civilizace ke svému prospěchu. Opouštět staré dobré věci a způsoby bez rozmyslu jistě není dobré, stejně jako nelze lpět pouze na tradici a „starých časech“.

Klasická pohádka má podle mého názoru (stejně jako názoru většiny dotázaných) své nezastupitelné místo, avšak důležité je zároveň se neodvracet od moderní tvorby, která nás zaplavuje ze všech stran. Dítě, které nemá přístup k běžným informacím a produktům současnosti (včetně filmové a literární tvorby), může být touto neinformovaností vyloučeno z běžného sociálního prostředí, což může v konečném důsledku napáchat ve vývoji dítěte větší škody než samotná neznalost klasických pohádek.

Tato práce představuje pouze jeden z mnoha možných pohledů na širokou problematiku, kterou pohádky a podobné příběhy představují. Výzkum zde provedený zdaleka není vyčerpávající a zobecnitelný, jeho cílem bylo pouze přiblížit uvažování několika jedinců o pohádkách a zároveň nahlédnout, jak jsou pohádky vnímány v současném moderním světě.

„Soukromým“ zájmem celého výzkumu bylo také zjistit, nakolik jsou pohádky či některé pohádkové motivy zásadní a rozhodující v životě jedince a nějakým způsobem trvaleji ovlivňují jeho prožívání. Navzdory očekávání (vycházejícího z vlastní zkušenosti) se tato „schopnost“ pohádky u žádného sledovaného subjektu nevyskytla. Jak již bylo zmíněno výše, všichni oslovení jedinci měli velmi kladný vztah k pohádkám, přesto nikdo z nich neuvedl, že by některá byla nějak zásadní či výrazně důležitá v jeho vlastním životě.

7 Závěr

Tato bakalářská práce se zabývala pohádkami a jejich významem při utváření psychiky jedince. Cílem práce bylo na základě dostupné odborné literatury a kvalitativního výzkumu přiblížit danou problematiku a objasnit významy, které pohádkám přisuzují odborníci z řad psychologů a psychoterapeutů a rodiče dětí mladšího školního věku.

V teoretické části jsou nejprve objasněny základní pojmy týkající se dané problematiky – pohádka, mýtus, klasická a moderní pohádka a význam pohádky, dále jsou definovány specifické vývojové charakteristiky dětského věku související s působením pohádky (myšlení a morální vývoj). V další části jsou přiblíženy nejvýznamnější psychologické směry a teorie zabývající se pohádkovými příběhy a jejich výkladem či praktickým využitím.

Praktická část práce je zpracována formou kvalitativního výzkumu, v rámci kterého byl využit výzkumný design zakotvené teorie a otevřené kódování jako metoda zpracování dat. Data byla získána prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru celkem od 12 probandů, kteří byli do výzkumného souboru zařazeni metodou záměrného (účelového) výběru.

Na základě výzkumného šetření byly zjištěny informace, které jsou v souladu s dostupnou literaturou. Respondenti přisuzovali zvláštní význam pohádkám zejména v oblasti emocí a morálního vývoje osobnosti, budování postojů a hodnotového zaměření. Důraz také kladli na utváření vztahu mezi vyprávějícím a posluchačem a na potěšení a únik z někdy tíživé reality života.

Zároveň však bylo zjištěno, že v některých rodinách dochází k odklonu od klasických pohádek, které jsou nahrazovány moderními příběhy a televizní produkcí. Je otázkou nakolik tento trend ochuzuje či přímo negativně ovlivňuje současnou generaci, nebo je pouze běžným (a neškodným) důsledkem moderní doby. Jako v celém životě, i zde je zřejmě dobrá jistá přiměřenost a umírněnost. Celý problém bych shrnula slovy jednoho z dotázaných psychologů - „*je dobré, když je tam tak nějak oboje*“.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Bettelheim, B. (2000). Za tajemstvím pohádek. Praha: NLN.
- Campbell, J. (1998). Mýty. Praha: Pragma.
- Čermák, I. (2004). Narativní myšlení a skutečnost. *Československá psychologie*, 1, 17-2.
- Černoušek, M. (1990). Děti a svět pohádek. Praha: Albatros.
- Černoušek, M. (1996). Sigmund Freud - dobyvatel nevědomí. Praha: Paseka.
- Drapela, V. J. (2011). Přehled teorií osobnosti. Praha: Portál.
- Fabián, D. (2002). Bytie v príbehoch a s príbehmi. *Fénix*, 3, 26 – 29.
- Fontana, D. (2010). Psychologie ve školní praxi. Praha, Portál.
- Franz, M. L. (1998). Psychologický výklad pohádek. Praha: Portál.
- Freedman, J. & Combs, G. (2009). Narativní psychoterapie. Praha: Portál.
- Gjuričová, Š. & Kubička, J. (2009). Rodinná terapie. Praha: Grada.
- Hendl, J. (2005). Kvalitativní výzkum. Praha: Portál.
- Jung, C. G. (1993). Analytická psychologie – její teorie a praxe. Praha: Academia.
- Jung, C. G. (1994). Duše moderního člověka. Brno: Atlantis.
- Karpatský, D. (2001). Malý labyrint literatury. Praha: Albatros.
- Kast, V. (2011). Touha po druhém. O lásce v pohádkách. Praha: Portál.
- Langmeier, J. & Krejčířová, D. (2006). Vývojová psychologie. Praha: Grada.
- Mertin, V. (2004). Na co se často ptáte. Ze zkušeností dětského psychologa. Scientia: Praha.
- Miovský, M. (2006). Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada.
- Muller, L. & Muller A. (2006). Slovník analytické psychologie. Praha: Portál.
- Nakonečný, M. (1998). Základy psychologie. Praha: Academia.

- Peseschkian, N. (1996). *Kupec a papoušek. Využití orientálních příběhů v psychoterapii*. Brno: Cesta.
- Peseschkian, N. (1999). *Příběhy jako klíč k dětské duši*. Praha: Portál.
- Piaget, J. (1999). *Psychologie inteligence*. Praha: Portál.
- Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada.
- Prekopová, J. (2008). *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha: Portál.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Silverman, D. (2005). *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar.
- Stein, M. & Corbett, L. (2006). *Příběhy duše – moderní jungiánský výklad pohádek*. Brno: Emitos.
- Strašíková, B. (2000). *Z dětských mudrosloví. Specifické znaky dětské psychiky*. Praha: Karolinum.
- Streit, J. (1992). *Proč děti potřebují pohádky*. Praha: Baltazar.
- Švaříček, R. & Šed'ová, K. a kol. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Taročková, T. (2011) *Naratívni prístup a možnosti jeho uplatnenia v psychologickom poradenstve*. Nové Zámky: Psychotof.
- Tolkien, J. R. R. (1992). *Pohádky*. Praha: Winston Smith.
- výzkumu. Praha: Grada.
- Vacek, P. (2008). *Rozvoj morálního vědomí žáků*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum.
- Vlašín, Š. a kol. (1984) *Slovník literární teorie*. Praha: ČSAV, Československý spisovatel.

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1: Přehled probandů (psychologů) zařazených do výzkumného souboru

Tabulka č. 2: Přehled probandů (rodičů) zařazených do výzkumného souboru

Tabulka č. 3: Klíčové kategorie a subkategorie – psychologové

Tabulka č. 4: Klíčové kategorie a subkategorie – rodiče

Tabulka č. 5: Klíčové kategorie u jednotlivých sledovaných skupin

Tabulka č. 5: Četnost výskytu klíčových kategorií u výzkumné skupiny psychologů

Tabulka č. 5: Četnost výskytu klíčových kategorií u výzkumné skupiny rodičů

Tabulka č. 7: Rozdíly mezi klasickou a moderní pohádkou – rodiče

Tabulka č. 8: Využití pohádek v psychologické práci s klientem